



**Jaap Röell**

**Oververtegenwoor-  
diging van (Utrechtse)  
adel in het leden-  
bestand van het  
Genootschap Kunst-  
liefde, 1850-1916**

*Joachim Wtewael, 1566-1638, zelfportret, olieverf op paneel,  
1611. Geschenk van jhr. mr. Jan Louis Anne Martens van  
Sevenhoven aan het Genootschap Kunstliefde in 1877. Nu in  
collectie Centraal Museum, inv.nr. 2264.*

*In de tweede helft van de negentiende eeuw waren opvallend veel leden van het Genootschap Kunstliefde, opgericht in 1807, van adel. Kunstliefde was toen gevestigd in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats, een plek van culturele samenkomst voor de Utrechtse aristocratie. Wie waren die edelen en welke maatschappelijke rol vervulden zij toen in de kleinsteedse en behoudende provinciestad Utrecht? Een inventariserend onderzoek naar motieven van (Utrechtse) edelen om lid te zijn van het Genootschap Kunstliefde en hun betrokken-*

**Jaap Röell** (1946) studeerde sociologie aan de Universiteit van Utrecht. Hij was actief in de landelijke en provinciale politiek en vervolgens directeur/bestuurder van gezondheidszorginstellingen. Van 2006 tot 2013 was hij voorzitter van het Genootschap Kunstliefde. Naast zijn werkzaamheden als recensent voor hedendaagse beeldende kunst is hij eigenaar van KuuB, Ruimte voor Kunst en Cultuur aan de Pieterstraat te Utrecht.

*heid bij deze in de negentiende eeuw belangrijke beeldende kunstinstelling.*

In de periode 1850-1916 zijn 137 mannelijke en 22 vrouwelijke leden van de (Utrechtse) adel lid geweest van het Schilder- en Tekenkundig Genootschap Kunstliefde te Utrecht.\* In verhouding tot het totale aantal kunstenaars- en kunstlievende leden van Kunstliefde in de genoemde periode is dit bijzonder hoog, zie het kader. Ook in vergelijking met het aantal leden van adel in de kunstenaarsverenigingen Arti et Amicitiae, opgericht in 1839 te Amsterdam, en het Haagse Genootschap Pulchri Studio, opgericht in 1847, was de adel oververtegenwoordigd in het ledenbestand van Kunstliefde.

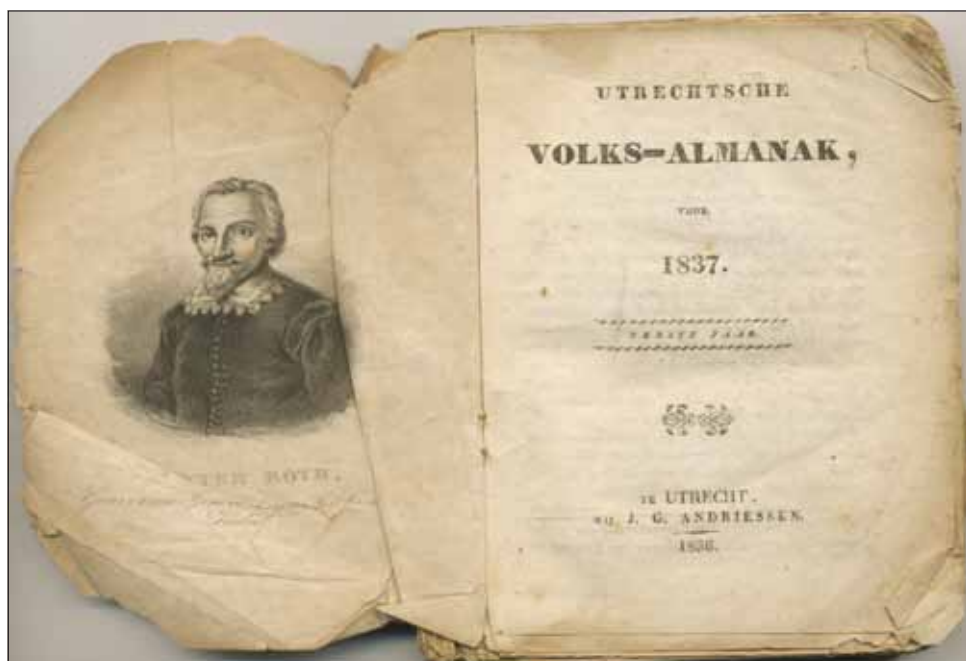
Wat was er zo specifiek aan het Genootschap Kunstliefde in de tweede helft van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw dat deze kunstenaarsvereniging zoveel leden uit de aristocratie aantrok, in dit artikel toegespitst op de Utrechtse adel?<sup>1</sup> Op welke wijze waren deze leden betrokken bij de Utrechtse samenleving, zowel beroepsmatig als ook maatschappelijk? Had de oververtegenwoordiging van de adel in het bestand van kunstlievende leden in de tweede helft

Op 12 oktober 1807 richtten 31 'kunstschilders en liefhebbers' het Teekengezelschap naar het gekleed model op, vanaf 1814 genoemd het Schilder- en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde, afgekort Kunstliefde. Onder hen waren vijf personen die in 1814 of later door de Koning genobilliteerd zijn. In de hier beschreven periode van 1850 tot 1916 was het aantal adellijke leden van Kunstliefde ten opzichte van het totale bestand aan leden (percentages afgerond):

1847	92 leden waarvan	11 van adel	=	12 %
1859	136 leden waarvan	13 van adel	=	9,5 %
1865	191 leden waarvan	28 van adel	=	15 %
1874	201 leden waarvan	39 van adel °	=	19,5 %
1885	300 leden waarvan	59 van adel	=	19,5 %
1890	313 leden waarvan	56 van adel	=	18 %
1895	285 leden waarvan	45 van adel	=	16 %
1900	259 leden waarvan	22 van adel	=	8,5 %
1907	273 leden waarvan	20 van adel	=	7,5 %
1911	214 leden waarvan	15 van adel	=	7 %
1916	211 leden waarvan	20 van adel	=	9,5 %

In deze periode bestond het ledenbestand uit gewone leden, buitengewone leden (studenten, 'heren officieren', kunstenaars van buiten de regio Utrecht) en honoraire leden. De gewone leden werden onderscheiden in enerzijds kunstenaarsleden, waaronder ook amateurs ('dilettanten') werden begrepen, en anderzijds kunstlievende leden. Vanaf 1858 werden ook dames als kunstlievend lid toegelaten, zij het dat zij in de algemene ledenvergadering geen stemrecht hadden. Dat recht verkregen zij in 1890. In 1874 waren er meer adellijke kunstlievende leden, 39, dan dat er kunstenaarsleden waren, 35. Deze verhouding wijzigde in de loop van de jaren ten gunste van de kunstenaarsleden. Van de in totaal 309 leden in 1892 waren er 55 van adel en 62 kunstenaarslid. In 1916 waren van de in totaal 211 leden 20 personen van adel en 96 kunstenaarslid. Na 1916 zijn er vijftien jaar lang geen jaarverslagen meer verschenen en is er in het archief ook geen ledenadministratie te vinden.

° inclusief Louis Charles Hora Siccama en Willem Johan Hora Siccama die bij KB 1876 in de adelstand zijn verheven.

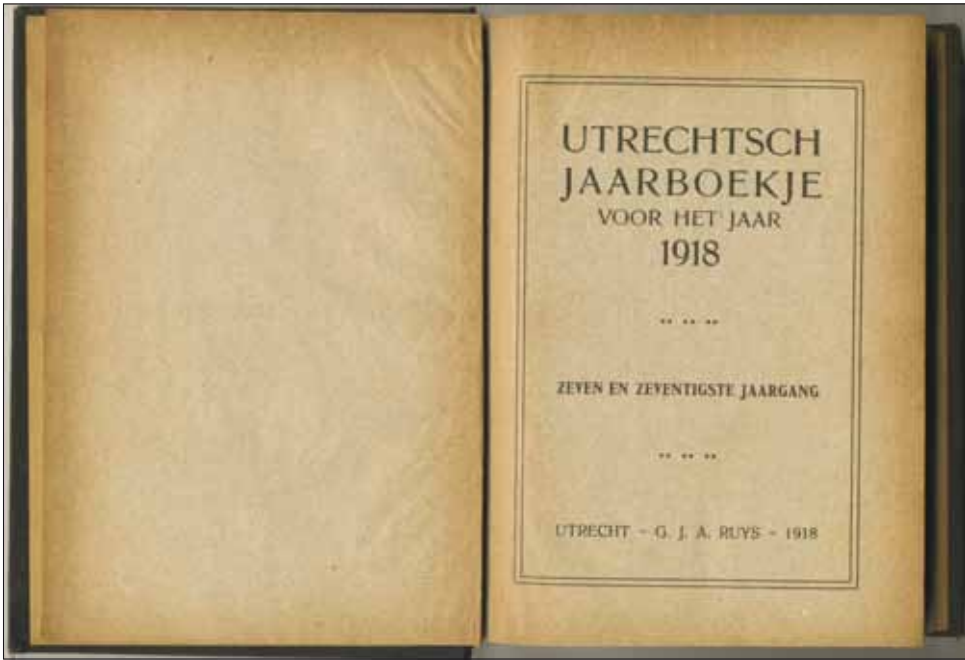


Titelpagina Utrechtsche Volksalmanak, 1837.

van de negentiende eeuw ook een aanwijsbare invloed op het gevoerde beleid van de vereniging en op de voorkeuren voor wat er in de expositieruimten van Kunstliefde aan kunst werd getoond?

### Werkwijze

De namen van de adellijke leden van Kunstliefde in de tweede helft van de negentiende en eerste jaren van de twintigste eeuw zijn onder andere te vinden in verschillende delen van het archief van Kunstliefde, opgeslagen in het Utrechts Archief. Vervolgens zijn de jaarlijkse uitgaven van de *Utrechtsche Provinciale en Stads Almanakken* geraadpleegd. Deze almanak werd voor het eerst in 1837 uitgegeven, de laatste jaaruitgave was in 1918.<sup>2</sup> In die almanakken is veel informatie te vinden over de maatschappelijke organisatie van de toenmalige Utrechtse samenleving, zoals over de samenstelling van besturen van sociale, politieke, culturele, economische en kerkelijke instellingen. Van veel adellijke leden van Kunstliefde is met behulp van de almanakken te achterhalen wat hun beroep was en binnen welke Utrechtse organisaties zij zich manifesteerden. Is aan die gegevens een aantal conclusies te verbinden wat het maatschappelijk netwerk betreft waarvan deze leden van Kunstliefde toen deel uitmaakten? Door de omvang van het verzamelde materiaal - het betreft 159 adellijke leden van het Genootschap Kunstliefde - kon dit niet bij dit artikel gevoegd worden. Daarom is er voor gekozen deze gegevens op te nemen op de website van de Vereniging Oud-Utrecht, [www.oud-utrecht.nl](http://www.oud-utrecht.nl). In dit artikel wordt voorbij gegaan aan de vele huwelijksbanden die in de negentiende eeuw tussen de (Utrechtse) adel bestonden, het connubium. Hier zij slechts vermeld dat Jaap Moes in zijn studie *Onder aristocraten* tot de conclusie komt dat 'de ruime meerderheid van de aristocraten onderling trouwde in het adellijke of ebenbürtige milieu van oude patricische families.'<sup>3</sup> Meer specifiek voor Utrecht constateerde Fred Vogelzang onder andere in zijn artikel *Allemaal familie?* '...dat ooms, neven, zoons, broers en zwagers elkaar met grote regelmaat in de Utrechtse Statenvergaderingen tegenkwamen.'<sup>4</sup> Niet



Titelpagina *Utrechtsch Jaarboekje*, 1918.

alleen in Statenvergaderingen zoals uit de raadpleging van de Utrechtse almanakken en Adelsboeken blijkt, maar ook in de besturen van vele maatschappelijke, politieke, sociale en kerkelijke instanties in de toenmalige Utrechtse samenleving.

### **Kunstliefde en adel in de eerste helft van de negentiende eeuw**

In 1807 richtten de kunstschilders Jan Baptist Kobell en Pieter Christoffel Wonder, samen met de amateurschilders ('dilettanten') Willem Albertus Haanebrink, Franciscus Cornelis Knoll en Antonie Jan van Mansvelt, rentmeester der Domeinen en lid van de Raad van Utrecht, het 'modern Teekengezelschap naar het gekleed model' op.<sup>5</sup> Dit gebeurde nadat in datzelfde jaar het kwijnende Schilderscollege waar Kobell en Wonder aan verbonden waren, had opgehouden te functioneren.<sup>6</sup> Het oprichtingsdocument werd ondertekend door nog eens 26 heren, waaronder tenminste zes dilettanten. Van de groep van in totaal 31 initiatiefnemers heeft Koning Willem I in 1814 Willem Emmery de Perponcher de Sedlnitzky (1741-1819) benoemd in de Ridderschap van Utrecht. In dat zelfde jaar is Frans Jan van Heeckeren van Brandsenburg (1784-1846), kunstverzamelaar, dilettant schilder en lithograaf, erkend te behoren tot de Nederlandse adel.<sup>7</sup> Het Centraal Museum bezit een schilderij van Van Heeckeren, getiteld *De Stadhuisbrug* (1820-1830). Van Heeckeren was in 1835 voorzitter van Kunstliefde. In 1816 heeft Koning Willem I Paulus Adriaan Beelaerts van Blokland van Oosterwijk (1781-1854), Raad van de stad Utrecht en afgevaardigde van de stad in Provinciale Staten van Utrecht, verheven tot de Nederlandse adel. Later is Beelaerts lid van Gedeputeerde Staten geworden.

Van de medeondertekenaar Jacob Diederik Coenen (1778-1835) werden zijn kinderen in 1841 erkend te behoren tot de Nederlandse adel en de zoon van de medeoprichter Willem Hendrik de Beaufort (1775-1829), Pieter, werd in 1868 verheven in de Nederlandse adel. Daarnaast behoorden

ook andere aanzienlijke personen uit de Utrechtse samenleving tot de medeoprichters van het Genootschap, zoals Frans Jacob Otto Boijmans, rechter te Utrecht, kunstverzamelaar en voorzitter van Kunstliefde in 1816 en in 1822; mr. Lodewijk F. Nepveu, heer van Ameide en Tienhoven, voorzitter Kunstliefde in 1831; mr. Hendrik Adriaan van den Heuvel, Raad in de Vroedschap van Utrecht, lid Vergadering der Notabelen in 1814 ter goed- of afkeuring van de grondwet voor de Verenigde Nederlanden en lid Provinciale Staten van 1815 tot 1820 op voordracht van de stad Utrecht; mr. Adriaan Jacob Willem van Dielen, dilettantschilder en etser, die op het einde van zijn leven burgemeester, 'maire', van Utrecht werd (1811-1812); prof. Jan Bleuland, hoogleraar geneeskunde en ook rector magnificus van de Universiteit Utrecht in de jaren 1799-1800 en 1816-1817, kunstverzamelaar en voorzitter van Kunstliefde in 1816, 1823 en 1827; en mr. Johan Hora Siccama, griffier Militair Gerechtshof en voorzitter van Kunstliefde in 1839.

In de eerste helft van de negentiende eeuw waren verder de volgende personen van adel en lid van het Genootschap: jhr. mr. Willem Nicolaas de Pesters van Cattenbroek (1754-1831), jhr. mr. Willem Alewijn (1769-1839), Jan Maximiliaan baron van Tuyll van Serooskerken (1771-1843), jhr. mr. Hubert M.A.J. van Asch van Wijck (1774-1843), Godert A.G.Ph. baron van der Capellen (1778-1848), Philip J. baron van Zuijlen van Nijevelt (1785-1864), jhr. Johan P. van der Plaat van Honswijck (1789-1847), jhr. Gerard Johannes Beeldsnijder van Voshol (1791-1853), jhr. mr. Jacob Constatijn Martens van Sevenhoven (1793-1861), en jhr. Jacques C.H. Bloys van Treslong (1807-1852). Daarnaast waren lid notabelen als mr. C.W. Moorrees, griffier van Provinciale Staten, mr. P. Ras, president van het Hoog Militair Gerechtshof en mr. N.P.J. Kien, burgemeester van Utrecht van 1839 tot 1878.

Vanaf het begin van het Genootschap in 1807 was de Utrechtse elite en onder hen de adel, dus meer dan evenredig vertegenwoordigd in het ledenbestand van Kunstliefde. Het Utrechts Schilderscollege had dit soort verbanden niet met de aristocratie en stedelijke notabelen. Het grote verschil tussen het Schilderscollege en zijn opvolger Kunstliefde was dat Kunstliefde naast het bieden van gelegenheid zich te bekwamen in het tekenen naar levend gekleed model, nog twee doelstellingen had, zoals geformuleerd in de oprichtingsbrief uit 1807:

- elke maand gedurende het winterseizoen werd van de 'Heeren leden kunstverzamelaars' verwacht dat zij, ieder beurtelings, '...van tekeningen der oude en beste levende groote meesters (uit) hunne Kunst Collection, eenen Kunstbeschouwing...' zouden geven, en tevens om
- '...het waar gevoel voor het schoone en bevallige der kunst zoo veel mogelijk algemeen (te) doen worden, ten einde den vermogenden kunstminnaar tot een voorstander en verzamelaar van kunsten op te leiden (...)'.<sup>8</sup>

Hieruit blijkt dat voor de initiatiefnemers van de oprichting van het Genootschap Kunstliefde niet alleen het leren van een ambacht - tekenen, schilderen - belangrijk was zoals bij het Schilderscollege, maar daarenboven het vormen van een kring van (vermogende) kunstliefhebbers en kunstverzamelaars om de kunstzin te bevorderen. Die werden begrijpelijkerwijs gezocht in de elite van de stad, want wie kon er anders over een kunstcollectie beschikken en was vermogend genoeg om kunst aan te schaffen?

In de eerste helft van de negentiende eeuw was het toegestane aantal leden geleidelijk aan gegroeid van 60 in 1813 tot 100 in 1847, afhankelijk van de mogelijkheden die de verschillende lokaliteiten waar Kunstliefde was gehuisvest, boden. Kunstliefde betrok in 1847 twee zalen in het



*De Mariaplaats met het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, 1847. Olieverf op paneel, A.W. Nieuwenhuysen (1814-1894), kunstenaarslid Kunstliefde, schenking door de schilder in 1876 aan het Stedelijk Archief. Nu in collectie Centraal Museum, inv.nr. 2335.*

toen net opgeleverde en door de architect J. van Maurik in classicistische stijl opgetrokken Gebouw Voor Kunsten en Wetenschappen (K&W) aan de Mariaplaats. [5] Daarmee kon tegemoet worden gekomen aan de wens van een ‘...groot aantal aspiranten om tot lid te worden aangenomen’. Die wens was volgens het bestuur in 1849 een bewijs van ‘...den zich meer en meer ontwikkelenden zin, van Utrechts ingezetenen, voor de beeldende kunsten.’<sup>9</sup> Hiermee doelde het bestuur met name op de wens om als kunstlievend lid te worden toegelaten. In 1858 kreeg Kunstliefde de beschikking over extra zalen en werd de ledenstop geheel opgeheven. Dat leidde in de jaren daarna tot een flinke ledenstijging. Tevens werd toen bepaald dat dames lid konden worden. In 1857, het jaar waarin het vijftigjarig bestaan van Kunstliefde groots gevierd werd, stelde de ledenvergadering een commissie in die tot taak had een nieuw reglement te ontwerpen dat ‘...meer in overeenstemming (is) met den geest des tijds ...’. Het resultaat van hun advies werd in de algemene ledenvergadering van oktober 1858, onder voorzitterschap van jhr. Eduard van Heemskerck van Beest, vastgesteld. De hoofddoelstelling van dit reglement was ‘...de beoefening en aanmoediging der beeldende kunst en de verspreiding der kunstzin’.<sup>10</sup> In artikel 2 van het reglement werden zes punten genoemd om dat doel te bereiken:

- 1 het verschaffen van de gelegenheid tot het tekenen naar het mannelijk naakt en gekleed levend model en naar voorwerpen van pleister,
- 2 het geven van kunstbeschouwingen,
- 3 het houden van een jaarlijkse tentoonstelling van het werk der leden,

- 4 het oprichten van een vereniging ter bevordering van de beeldende kunst binnen Utrecht die uit haar fondsen op de ledententoonstellingen en bij kunstbeschouwingen, kunstwerken aankoopt en door verloting onder de leden verdeelt,
- 5 het houden van voorlezingen over beeldende kunst en vriendschappelijke bijeenkomsten om onderling van gedachten te wisselen over zaken de kunst betreffende,
- 6 het uitloven van financiële middelen aan kunstenaarsleden ('premiën') voor zover de kas dat toelaat.

De punten 3 tot en met 6 zijn nieuw. In het begeleidend schrijven bij dit reglement liet het bestuur weten hiermee '... eene groote schrede voorwaarts gedaan te hebben op de baan van vooruitgang en daardoor den bloei der schoone kunsten in Utrecht in alle opzichten bevorderd te hebben.' Met geringe tussentijdse aanpassingen is dit reglement in de tweede helft van de negentiende eeuw leidend geweest voor de realisering van de doelstellingen van Kunstliefde

### **Maatschappelijke netwerken van de adelsleden van Kunstliefde, 1850-1916**

In deze periode werd Kunstliefde bestuurd door drie commissarissen die elk voor drie jaar werden benoemd en daarnaast een secretaris-thesaurier die niet aan een zittingstermijn was gebonden. De oudste commissaris in functie werd voor één jaar voorzitter en trad daarna af als commissaris. Van de 137 adellijke heren die in de tweede helft van de negentiende eeuw lid zijn geweest van Kunstliefde, waren er 17 bestuurlijk actief binnen het genootschap, waaronder als voorzitter: jhr. J.E. van Heemskerck van Beest (1858 en 1862, tevens honorair lid), jhr. C.A. Rethaan Macaré (1860), W.C.P. baron van Reede van Oudshoorn (1866 en 1870), P.F. baron van Heerdt (1880), F.A.L. ridder van Rappard (1882), jhr. W.H.P. Calkoen (1903, tevens honorair lid) en jhr. W.H. de Savornin Lohman (1909). De andere honoraire leden uit de groep van adellijke leden waren A. baron Calkoen en jhr. W.C.M. de Jonge van Ellemeet.<sup>11</sup> Ook leden van het patriciaat zijn veelvuldig bestuurslid, respectievelijk voorzitter van Kunstliefde geweest, bijvoorbeeld mr. W.J. Royaards van Ham (voorzitter in 1861, 1865, 1869, 1873, 1876, 1884 en in 1888), J.C.C. Clotterbooke Patijn van Kloetinge (1868 en in 1872), J. des Tombe (1871, niet-geadelde tak), A.J.A. von Kellner (1874, 1879, 1883) en J.L.A. Nepveu, voorzitter in 1902, 1905 en 1907 (niet-geadelde tak).

Slechts tweemaal is in deze periode een kunstenaar voorzitter geweest. In 1886 was dat Adriaan van Everdingen, die van 1890 tot 1899 directeur van Kunstliefde was geworden, en in 1895 de schilder Johann Wilhelm Kaiser jr. Kunstliefde week hiermee af van wat bij de kunstenaarsverenigingen *Arti et Amicitiae* en *Pulchri Studio* gebruikelijk was. In de reglementen van deze kunstenaarsverenigingen was (en is) bepaald dat alleen kunstenaars voorzitter van de vereniging kunnen zijn, dit om te vermijden dat kunstlievende leden via het bestuur een te grote pre in het beleid van de vereniging zouden kunnen krijgen. In de archieven van Kunstliefde heb ik geen stukken gevonden die op een discussie duiden over de wenselijkheid om het voorzitterschap van de vereniging aan kunstenaarsleden voor te behouden. De gekozen bestuursvorm beviel blijkbaar of het werd door kunstenaarsleden onhaalbaar geacht om hier verandering in aan te brengen nu al zoveel jaren deze functie door aanzienlijke burgers uit Utrecht vervuld werd.

### **Universitair geschoold**

Het eerste wat opvalt uit de gegevens van de Utrechtse almanakken is hoeveel (mannelijke) leden van adel, tevens lid van Kunstliefde, een universitaire opleiding hebben afgerond, overwegend aan de Universiteit van Utrecht: 64 van de 137 heren (47%). Op twee uitzonderingen na waren het allemaal meesters in de rechten. Zesentwintig van deze juristen zijn na hun studie advocaat, rechtbankgriffier, rechter of notaris te Utrecht geworden.



Jaap Moes stelt in zijn studie *Onder aristocraten* dat er sprake lijkt te zijn van een bewuste keuze onder de aristocratie om door het verwerven van geprofessionaliseerde (juridische) kennis, hun voorsprong te behouden op hen die in de tweede helft van de negentiende eeuw met een lage(re) opleiding de bestuurlijke en politieke arena betraden.<sup>12</sup> De Utrechtse gegevens lijken deze veronderstelling te bevestigen.

### **Actief in het openbaar bestuur**

Tweeëndertig personen van de groep van mannelijke adellijke leden van Kunstliefde waren raads-lid, lid van Provinciale of Gedeputeerde Staten, lid van de Tweede of Eerste Kamer of minister, dus bijna 20%. 21 werden burgemeesters (15%). Twaalf adellijke leden van Kunstliefde waren direct betrokken bij (de oprichting van) een kiesvereniging, met name: Kiesvereniging Vaderland en Koning (opgericht 1856), Anti Revolutionaire Kiesvereniging Nederland en Oranje (in 1851 opgericht onder de naam Bijbel, Vaderland en Oranje en in 1868 heropgericht onder de naam Nederland en Oranje), Kiesvereniging Eendracht maakt Macht (opgericht 1887) en de Christelijk Historische Kiezersbond, opgericht in 1897. Alle waren conservatief, Oranjegezind en overwegend protestants christelijk van aard. Negentien adellijke leden van Kunstliefde waren bestuurlijk betrokken bij een Waterschap of Hoogheemraadschap, met name bij dat van de Lekdijk Bovendams of van de Lekdijk Benedendams.<sup>13</sup>

Samenvattend hadden 66 van de in totaal 137 mannelijke adellijke leden van Kunstliefde een beroep of hoge functie in het openbaar bestuur, dus bijna de helft. Het vervallen van de publiekrechtelijke positie van de leden van de Provinciale Ridderschappen naar aanleiding van de grondwetwijziging in 1848 had niet tot gevolg dat de Utrechtse adel zich in de jaren daarna terugtrok uit politiek-bestuurlijke ambten.

### **Ridderschap van Utrecht**

Vijfendertig van de mannelijke adellijke leden van Kunstliefde (25%) waren in de periode 1850-1916 tevens lid van de Ridderschap van Utrecht. Zes daarvan waren betrokken bij de kortstondige opheffing van de Ridderschap in 1880, 'de slopers'.<sup>14</sup> Na de grondwetwijziging van 1848 en met name na de totstandkoming van de Kieswet in 1850 werden de Ridderschappen privaatrechtelijke organisaties zonder directe politieke invloed. De Ridderschappen werden als gevolg daarvan steeds meer sociale ontmoetingsplekken voor de adel. De Utrechtse Ridderschap ondersteunde daarnaast, indien daartoe een gemotiveerd verzoek werd gedaan, weduwen en wezen van leden met geldelijke bijdragen. De animo onder de Utrechtse adel om toelating te vragen tot de Ridderschap nam echter in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw geleidelijk af.

### **Orangisten**

Tien van de adellijke leden van Kunstliefde waren in buitengewone dienst van het Huis van Oranje, opperjagermeester of hofmaarschalk. Negen waren (bestuurs)lid van Sic Semper, de herensociëteit die als een bolwerk van Oranjegezinden mag worden beschouwd.<sup>15</sup>

### **Hoogstaangeslagenen in 's Rijks Belastingen**

Van de 137 mannelijke adellijke leden behoorden 48 voor enkele of een reeks van jaren tot de politiek en maatschappelijk belangrijke groep van hoogstaangeslagenen in 's Rijks directe belastingen, oftewel 35%. De Kieswet 1850 bepaalde dat de leden van de Eerste Kamer door Provinciale Staten werden verkozen uit de groep van hoogstaangeslagenen per provincie. Dit

recht op deze wijze verkozen te worden heeft tot 1917 bestaan. Rupp en Schijf komen in hun onderzoek naar de status van hoogstaangeslagenen onder Utrechtse adellijke en patricische families en hun politiek-bestuurlijke posities in de periode van het censuskiesrecht tot de conclusie dat wie als hoogstaangeslagene ook van adel was, meer kans dan niet-adel maakte verkozen te worden in de gemeenteraad of het College van B. en W. van de stad Utrecht, in Provinciale of Gedeputeerde Staten van Utrecht of in de Eerste en Tweede Kamer.<sup>16</sup> In ieder geval was een belangrijk deel van de 48 adellijke leden van Kunstliefde die tevens tot de groep van hoogstaangeslagenen behoorden, namelijk 28 oftewel 59%, lid van de Utrechtse Raad, van Provinciale Staten en/of lid van de Tweede of Eerste Kamer.

### **Bestuurlijk actief op sociaal-maatschappelijk terrein**

In het Utrechtse van de negentiende eeuw was sprake van schrijnende maatschappelijke omstandigheden, zoals de regelmatig terugkerende uitbraken van cholera, slechte huisvesting, gebrekkig onderwijs voor de lagere sociale klasse en ontbrekende zorg voor armen.<sup>17</sup> Vanwege de afwezigheid van sociale voorzieningen was er een groot aantal particuliere initiatieven die iets wilden doen aan het bestrijden van die gebrekkige omstandigheden. De doelstellingen van deze Utrechtse charitatieve instellingen lezen als een Dickensiaanse opsomming van maatschappelijke ellende.<sup>18</sup> Van de 159 mannelijke en vrouwelijke adellijke leden van Kunstliefde zaten er tenminste 36 (23%) in besturen van organisaties en instellingen die zich bewogen op het brede terrein van wat nu sociaal-maatschappelijk werk wordt genoemd. Op het terrein van het onderwijs waren er 24 bestuurlijk actief. Twaalf adellijke leden van Kunstliefde waren regent van het Gereformeerd Burgerweeshuis en zeven waren regent van de Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude, een instelling die dankzij een in 1754 ontvangen royaal legaat van Maria Duyst van Voorhout, getalenteerde weeskinderen ondersteunde in het krijgen van goed ambachtsonderwijs.

### **Bestuurlijk actief in kerkelijke verbanden**

Tenminste 30 leden van de groep van 159 waren bestuurlijk en organisatorisch actief betrokken bij de protestantse kerkgemeenschap, met name bij de Hervormde Kerk, inclusief de daaraan gerelateerde zendingsverenigingen. Het belijdend protestantisme is overheersend voor de kerkelijke gezindte van de Utrechtse adel in de tweede helft van de negentiende eeuw.<sup>19</sup> In Utrecht werd in 1853 fel geageerd tegen het door Paus Pius IX doorgevoerde herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland en tegen de vestiging van de zetel van het aartsbisdom in de stad. Leden van de Utrechtse adel lieten zich daarbij niet onbetuigd.<sup>20</sup>

### **Cultureel actief binnen en buiten Kunstliefde**

Vijf adellijke leden manifesteerden zich als professionele kunstenaars en tenminste acht anderen namen regelmatig als dilettant deel aan ledentoonstellingen.<sup>21</sup> Zeven adellijke leden van Kunstliefde hadden zitting in het bestuur van het Park Tivoli van de Utrechtse Schouwburg Maatschappij, in dat van de Maatschappij ter bevordering der Toonkunst of in het bestuur van het stedelijk orkest Collegium Musicum Ultrajectinum.<sup>22</sup> Kunstliefde springt er ten opzichte van andere culturele verenigingen uit waar het de bestuurlijke betrokkenheid van de adel betreft. Geen van de adellijke leden van Kunstliefde was lid van een van de twee Utrechtse rederijderskamers, de Vereniging 'Jan van Beers', opgericht in 1861, en de Rederijderskamer 'De Genestet', opgericht in 1862. De verklaring daarvoor kan gezocht worden in de popularisering die de rederijderskamers in de tweede helft van de negentiende eeuw hebben doorgemaakt; van beschaafd literair gezelschap naar volksvermaak.<sup>23</sup> Leden van de rederijderskamers voelden zich niet op hun plaats in het deftige Gebouw voor K&W.<sup>24</sup>

### Militair, beroeps en vrijwillig

Utrecht was in de negentiende eeuw een garnizoensstad met vier kazernes. Er waren dus ook beroepsofficieren in de stad gelegerd. Kunstliefde telde in de tweede helft van de negentiende eeuw tenminste zeventien adellijke officieren als kunstlievend lid. In het algemeen verbleven deze militairen slechts tijdelijk in de garnizoensstad en waren dus ook maar een beperkt aantal jaren lid van Kunstliefde. Drieëntwintig adellijke leden waren op vrijwillige basis lid van de Schutterij die als stedelijke burgerbewaking in 1907 werd opgeheven, van de Schuttersraad of van organisaties die de vrijwillige militaire beveiliging voorstonden, zoals de Commissie ter Aanmoediging en Ondersteuning van de Gewapende Dienst in Nederland, de Nederlandsche Weerbaarheids Bond (opgericht in 1866), Schiet Collegiën en de Studenten Vereniging tot Vrijwillige Oefening in den Wapenhandel, opgericht in 1866.



*Jonkheer Jacob Eduard van Heemskerck van Beest, 1828-1894.  
Luitenant-ter-zee, erelid van Kunstliefde en tevens schilder  
van zeegezichten en zeeslagen.*

### Bevordering landbouwontwikkeling

Tien van de adellijke leden van Kunstliefde, met name zij die in de provincie landgoederen bezaten, waren actief in het bestuur van het in 1841 opgerichte Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde, later omgezet in het Utrechts Landbouwgenootschap (U.L.G.) of bestuurlijk betrokken bij de Afdeling Utrecht en Omstreken van de Nederlandsche Heidemaatschappij.

### Samenvattend

Binnen de groep van (mannelijke) adellijke leden van Kunstliefde in de periode 1850-1916 was een belangrijk deel afgestudeerd jurist, betrokken bij het openbaar bestuur, Oranjegezind en politiek gezien overwegend conservatief van aard. De groep had een meer dan bovengemiddeld hoog niveau van welstand. Daarnaast toonden zij zich betrokken bij vele sociale noden van de samenleving, waren ze verbonden aan de protestants-christelijke geloofsgemeenschap en nadrukkelijk aanwezig op het terrein van de stedelijke schutterij. Enkele van hen waren bestuurlijk betrokken bij instellingen op het terrein van toneel en muziek. Hieruit komt een beeld naar voren van een groep aan de top van de Utrechtse samenleving met een vanuit cultuur- en sociaalhistorische achtergrond *noblesse oblige*-achtige levenshouding jegens de samenleving, mede mogelijk gemaakt door hun staat van welstand. Ook als rekening wordt gehouden met dubbel- en meertellingen - één persoon kan en zal in de praktijk tegelijkertijd op meerdere van de bovengenoemde terreinen actief zijn geweest - is er sprake van een grote mate van verwevenheid van deze Utrechtse edellieden op belangrijke

deelterreinen van de Utrechtse samenleving en kwamen ze elkaar op die deelterreinen regelmatig tegen. Dat gebeurde ook in de zalen van Kunstliefde ter culturele ontspanning. Waarom bij Kunstliefde?

### **Kunstliefde en adel in de tweede helft van de negentiende eeuw**

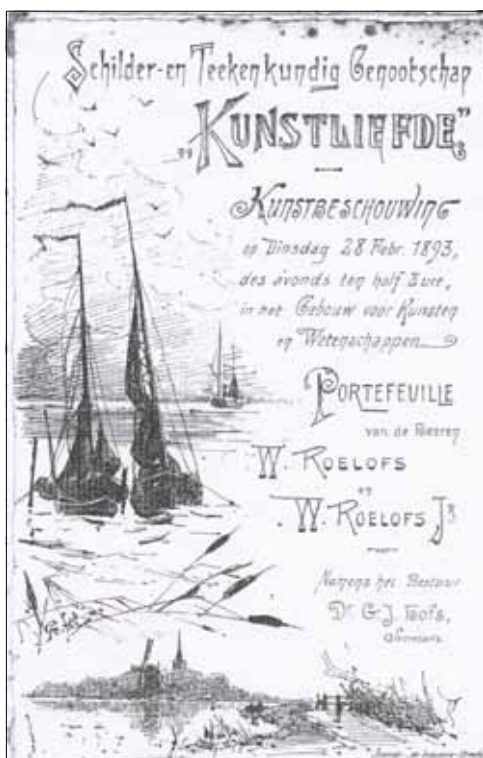
In 1847 betrok Kunstliefde twee zalen, ‘...heel modern van gaslicht voorzien’, zoals Van Campen vermeld, in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen (K&W) aan de Mariaplaats.<sup>25</sup> In dit Gebouw was ook de concertzaal gevestigd waar het Collegium Musicum Ultrajectinum optrad en vanaf 1894 de opvolger daarvan, het Utrechts Symfonie Orkest. De zalen waar Kunstliefde over beschikte boden de mogelijkheid om kunstbeschuwingen te houden en (leden)tentoonstellingen te organiseren. Vanaf 1873 kwam er een ruimte bij waar het Museum Kunstliefde werd ingericht.

### **Kunstbeschuwingen**

Het bestuur besloot in 1849 ‘...om op sommige kunstbeschuwingen Dames toe te laten, hetgeen als eene belangrijke zaak geacht moet worden, daar dit onmisbaar kunstzin, ook in de huiselijke kringen, zal aanwakkeren.’<sup>26</sup> Zij kregen de eerste jaren onschuldig bevonden schilderijen en tekeningen te zien van landschappen, interieurs en stillevens. Vanaf 1876 werden dames bij alle kunstbeschuwingen toegelaten. In retrospectief schreef een journalist in *Het Ideaal der Geïllustreerde Bladen* van 20 januari 1906: ‘Minder dan 20 jaar geleden (was) Kunstliefde misschien wel de meest gevierde en meest gefrequenteerde vereniging van de stad Utrecht. De avondbeschuwingen der vereniging waren in die dagen de plaats van samenkomst waar de beau monde van ‘t oude Sticht zich rendez-vous gaf, waar gefliert werd en gecocoquetteerd als op een moderne tennisbaan en waar men van alles wat zag, behalve van de tekeningen, die achter de menschenhaag, welke er zich babbelend en buigend voor posteerde, verborgen waren ...’<sup>27</sup> Dat was de tijd, aldus Van Campen, ‘...dat aan het einde van den avond geroepen werd: “het rijtuig van baron zus en zoo” of het vertrek van freule X op dezelfde wijze werd aangekondigd en de dochteren der upper ten uit de burgerij door een huisknecht werden afgehaald.’<sup>28</sup> Kunstenaarsleden ontbraken meestal op deze bijeenkomsten. Zij voelden zich daar niet thuis of werden door het publiek slechts gedoogd.

### **(Leden)tentoonstellingen**

Vanaf 1856 organiseerde Kunstliefde jaarlijks in K&W een tentoonstelling. Eerst nog alleen van werken van kunstenaarsleden en dilettanten, vanaf 1861 konden ook niet-leden



*Uitnodiging voor een kunstbeschuwing van de portefeuille van vader en zoon Roelofs. Een van de eerste geïllustreerde convocaties, 28 februari 1893.*



Joachim Wtewael, 1566-1638, De groentevrouw, olieverf op doek, 1618. Geschenk van jhr. mr. Jan Louis Anne Martens van Sevenhoven aan Kunstliefde in 1869. Nu in collectie Centraal Museum, inv.nr. 2262.

exposeren. Voor deze exposities betaalde het publiek een toegangsprijs. De leden hadden gratis toegang en mochten één introduc e meebrengen. Dit alles ‘wel overtuigd van haren invloed op beschaving, bevordering van goeden smaak (en) veredeling van het volk’, zoals het bestuur in het verslag voor de Algemene Vergadering van 14 mei 1860 schreef. Daarbij werd hoog opgegeven over de artistieke kwaliteit van de tentoonstellingen van levende meesters en toonde het bestuur zich in het algemeen ook tevreden over het aantal bezoekers. In de Utrechtse pers werden deze oordelen vaak gedeeld en werden recensies nogal eens afgesloten met de oproep de expositie toch vooral te gaan bekijken. Soms klonk er een wat neerbuigend toontje door, zoals in de recensie in het *Utrechtsch Dagblad* van 15 april 1887: ‘...van de meeste schilderijen konden wij een gunstige indruk meenemen, natuurlijk omdat wij menen rekening te mogen en te moeten houden met wat eene tentoonstelling als deze ons geven kan, die een enigszins huis-houdelijk en plaatselijk karakter heeft.’ Tegen het einde van de eeuw nam de welwillendheid van de recensenten af toen duidelijk werd dat vernieuwingen in de schilderkunst, bijvoorbeeld die van het impressionisme en van de Haagse School, bijna geheel aan Kunstliefde voorbij gingen. Met name de recensent van de *Utrechtsche Courant* hakte er toen behoorlijk op in.<sup>29</sup>

### **Museum Kunstliefde (1873-1918)**

Kunstliefde had in de loop van de jaren een aanzienlijke collectie van in het bijzonder zeventiende-eeuwse Nederlandse schilders (Hollandse School, Utrechtse Caravaggisten) verworven, onder andere door verkrijging van de collectie die sinds 1696 was opgebouwd uit werk van leden van de Tekenacademie. Deze collectie kwam later in bezit van het in 1815 opgeheven Schilderscollege en ging vervolgens min of meer stilzwijgend over in handen van



*Foto van tentoonstelling Oude Utrechtse Meesters uit de 17e eeuw in het Museum Kunstliefde, 1894. Er werden circa vijfhonderd schilderijen getoond. Uit fotoboek Utrecht rond de eeuwwisseling, Delft 1967.*

Kunstliefde. Kunstliefde verwierf ook werken door aankoop en door schenkingen van (kunstlievende) leden. De aankoop richtte zich met name op schilderijen van Utrechtse Caravaggisten en op negentiende-eeuwse landschappen en interieurs van kunstenaarsleden, de 'nieuwe meesters'. Langzaam rijpte de gedachte om voor deze collectie een museum op te richten en daar ook werken van kunstenaarsleden in op te nemen. In de ledenvergadering van 1860 werd, zoals eerder vermeld, een financiële regeling vastgesteld op grond waarvan kunstenaarsleden beurtelings een bijzonder schilderij konden maken ten behoeve van de ledententoonstelling. Als dat werk na twee jaar nog niet verkocht was, viel het toe aan Kunstliefde, 'teneinde daardoor een aanvang te maken van een Museum'.<sup>30</sup>

In 1870 diende Kunstliefde het verzoek bij het gemeentebestuur in, om een deel van de schilderijen welke de gemeente in het begin van de negentiende eeuw had verkregen, onder andere door de opheffing van de gilden en door sluiting van een aantal gasthuizen, in bruikleen af te staan ten behoeve van de oprichting van een museum. De gemeente stemde daar graag mee in. Ze wist zich immers geen raad met de vele schilderijen die provisorisch waren opgeslagen en die geen plaats hadden gekregen in het in 1838 geopende Utrechts Stedelijk Museum, in enkele zolderruimten van het stadhuis. Dit oudheidkundig museum was op aandringen van de toenmalige burgemeester jhr. mr. Hubert M.A.J. van Asch van Wijck (1774-1843), 'den man van smaak, kunstzin en geleerdheid' en van aanvang af kunstlievend lid van Kunstliefde, opgericht.<sup>31</sup> Ook na het overlijden van Van Asch van Wijck in 1843 bleef het verzamelbeleid van de gemeente ten behoeve van het Stedelijk Museum gericht op Utrechtse oudheidkundige voorwerpen. In 1890 verhuisde de uitdijende collectie naar het pand Het Hoogeland aan de Biltstraat en in 1921 naar het toen geopende Centraal Museum aan de Agnietenstraat.

Het gemeentebestuur gaf een groot aantal schilderijen in bruikleen aan Kunstliefde onder de voorwaarde dat er een catalogus van alle werken zou worden opgesteld. Het Genootschap



*Abraham Bloemaert, 1564-1651, Latona en Lycische boeren, olieverf op doek, 1646. Geschenk van mr. Pieter Verloren van Themaat aan Kunstliefde in 1864. Verloren van Themaat was van 1858 tot 1885 secretaris-penningmeester van het bestuur van Kunstliefde. Nu in collectie Centraal Museum, inv. nr. 2573.*

diende tevens zo nodig voor restauratie van de schilderijen zorg te dragen. Kunstliefde ging met beide voorwaarden akkoord. In 1873 was het zover. De eigen collectie van 53 schilderijen en zo'n 60 tekeningen werd samengevoegd met 56 in bruikleen verkregen werken van de gemeente. In 1877 ging het al om 130 schilderijen, waarvan 64 in bruikleen van de gemeente. De jaren daarop zou het aantal schilderijen nog worden uitgebreid met werken van nieuwe meesters, door aankoop en door schenkingen van onder andere (adellijke) kunstlievende leden.<sup>32</sup> In 1885 verscheen de gevraagde catalogus, opgesteld door A.D. de Vries, conservator van 's Rijks Prentenkabinet en A. Bredius, conservator van Het Nederlandsch Museum, onder medewerking van de stadarchivaris Samuel Muller. In 1900 betrof het 198 kunstwerken, waaronder een legaat uit 1899 van 21 schilderijen van de douairière jhr. W.L.C. Ram - barones van Heeckeren van Brandsenburg aan de gemeente. Het (betalende) bezoek aan het museum viel echter tegen. Dat had vooral te maken met de wijze van presentatie in de beperkte en slecht verlichte ruimten. Het was een schilderijenpakhuis.<sup>33</sup>

### **Samenvattend**

Kunstliefde, gevestigd in het cultuurpaleis Kunsten en Wetenschappen, was in de tweede helft van de negentiende eeuw de enige plek in de stad waar op gestructureerde wijze de teken- en schilderkunst werd beoefend, getoond en besproken. Deze locatie, de oprichting in 1873 van het Museum Kunstliefde, waar een groeiende collectie Utrechtse Caravaggisten en de werken van (Utrechtse) moderne meesters werden getoond, én de toelating vanaf 1876 van dames tot alle kunstbeschouwingen, hebben bevorderd dat Kunstliefde voor de aristocratie een geliefde ontmoetingsplek werd.

Het Genootschap werd steeds meer een deftige culturele sociëteit waar men elkaar periodiek trof en waar '...kunst vooral fungeerde als een aanleiding voor het gezellige samenzijn', zoals Van Tilborgh en Hoogenboom het formuleren.<sup>34</sup> Door deze ontwikkeling raakte een van de oorspronkelijke doelstellingen van Kunstliefde - de verspreiding der kunstzin - op de achtergrond. Er was eerder sprake van concentratie van de kunstzin bij een elite in de Utrechtse samenleving dan van spreiding, laat staan van 'veredeling van het volk', zoals het bestuur in 1860 nog voor ogen had.<sup>35</sup> Of moet het uitspreken van deze wens worden opgevat als een, naar huidig jargon, politiek correct standpunt van het toenmalige bestuur? Daar lijkt het wel op.

### Welke kunstzin?

Had de oververtegenwoordiging van de adel in het ledenbestand een aanwijsbare invloed op het gevoerde beleid van de vereniging en op wat er bij Kunstliefde aan kunst getoond werd? Over welke beeldende kunst hebben we het dan?

In de oprichtingsakte van Kunstliefde uit 1807 staat onder andere: '...in aanmerking genomen hebbende dat de stad Utrecht sedert vele jaren beroemd is geweest binnen hare muren meesters van den eersten rang (in de schilderkunst [J.R.]) te bezitten en gaarne dien ouden roem dezer stad willoende conserveren en tot algemeen nut te doen herleven (...).'<sup>36</sup> In 1942 overziet Remmert van Luttervelt, wetenschappelijk assistent in het Centraal Museum, de eerste vijftig jaar van Kunstliefde: 'Het kon wel niet anders, of uit het samengaan van teeken- en schilderstudies en het houden van bespiegelingen over hetgeen de meesters van vroeger hadden voortgebracht, moest een beeldende kunst in antiquiseerenden trant ontstaan.'<sup>37</sup> Hij wijst daarbij op het navolgen van de oud-Hollandse meesters uit de Gouden Eeuw, vooral op het gebied van het architectuurstuk en het schilderen van landschap met vee. Onder andere Jan Kobell (1778-1814), een van de oprichters van het Genootschap, blonk in dat laatste uit. Hij produceerde veel en was ook internationaal succesvol maar stierf reeds op jonge leeftijd. De waardering voor de oude meesters en de classicistische schilderkundige uitgangspunten zijn gedurende de negentiende eeuw kenmerkend geweest voor de kunstwaardering binnen Kunstliefde, ook voor wat in het Museum Kunstliefde werd getoond. Daarnaast werd omstreeks 1835 het romantische landschap populair. Deze werken waren veelal in laat- of neoromantische stijl opgetrokken, knap geschilderd maar niet vernieuwend te noemen, eerder decoratief. 'Het was het Kunstliefde', zoals William D. Kuik in 1968 in zijn *Utrechtse notities* schreef, '...van de Hoevenaars, Grolmannen, Wieneckes, Van Dranens, Van Dokkums, Flieren en Van Lokhorsten en ook Moesman de steendrukker, verzamelaar en tekenliefhebber. Ze werkten een beetje in een nawee romantiekstijl: de landelijke omgeving van de stad, het bootje aan de wilgenplas, keizer Karel te paard, het stilleven van de koperen pot en de tinnen kan.'<sup>38</sup>

De schilders Willem Roelofs (1822-1897) en Charles Rochussen (1814-1894) stegen daar overigens ver bovenuit. Roelofs was lid van Kunstliefde van 1837 tot 1839, van 1841 tot 1845 en vanaf 1860 honorair lid. Hij was, als een van de oprichters van Pulchri Studio, echter veel meer aan die kunstenaarsvereniging verbonden dan aan Kunstliefde. Dat was ook het geval met Charles Rochussen (1814-1894) die zich vooral manifesteerde binnen Arti et Amicitiae waarvan hij verschillende malen voorzitter is geweest.<sup>39</sup>

Door de groeiende welvaart in de loop van de negentiende eeuw kwam de portretkunst (weer) tot bloei. De gegoede burgerij, ook in Utrecht, had voldoende financiële middelen om zich in deftigheid te laten afbeelden. Dat begon al bij vader en zoon Christiaan van Geelen (sr. 1755-1824 en jr. 1794-1826), waarbij junior lid van Kunstliefde was.<sup>40</sup> Bastiaan de Poorter (1830-1900) en Hendricus Hanau (1830-1900) richtten zich bijna geheel op de klassieke portretkunst. De vernieuwing die zich rond 1865 in de nationale en internationale schilderkunst manifesteerde





Portret van A.J. Nijland, 1826-1896, voorzitter Kunstliefde 1889. Collectie HUA, cat.nr. 105904.

- impressionisme, Haagse School met de losse penseelvoering - ging grotendeels aan de kunstenaarsleden van Kunstliefde en aan de exposities van de vereniging voorbij. In dit verband kan nog wel Johannes W. Bilders (1811-1890) met zijn impressionistische toets genoemd worden, maar toen hij zijn beste landschapsschilderijen maakte, was hij allang uit Utrecht vertrokken naar het Gelderse Oosterbeek.

Luttervelt vatte de kwaliteit van de Utrechtse schilderkunst in de periode 1800-1850 als volgt samen in de brochure bij de gelijknamige expositie: 'Erkend moet worden dat deze stad in de periode 1800-1850 geen zeer groote kunstenaars heeft bezeten, geen begenadigde figuren, wier werken diep ontroeren en die, hetzij reeds tijdens hun leven, hetzij na hun dood, een onsterfelijken roem hebben verworven. In Utrecht werken slechts bescheiden meesters benevens een groote kring van dilettanten. (...) Nauw was het verband tusschen

kunstenaars en opdrachtgevers, de plaatselijke notabelen, die, hetzij gedreven door zelfvergenoegde ijdelheid, hetzij door behoefte aan herinneringsbeelden, tal van bestellingen verschafften aan schilders en teekenaars. En, niet in de geringste mate, deed de altijd bestaande behoefte om de wanden der woonkamers te sieren, menig schilderij een bestemming vinden.<sup>41</sup> Deze beschrijving over de schilder- en tekenkunst in de eerste helft van de negentiende eeuw kan, wat Utrecht betreft, zonder mankeren worden doorgetrokken naar de tweede helft van die eeuw en naar Kunstliefde. Misschien zelfs wel in versterkte mate.<sup>42</sup> De jong gestorven Anthon van Rappard (1858-1892) oversteeg dit niveau verre, maar verder waren het overwegend bescheiden meesters en een kring van dilettanten van wie desalniettemin regelmatig op de ledentoonstellingen werken werden verkocht, getuige de archieven van Kunstliefde.

De behoudende en gezapige sfeer in de tweede helft van de negentiende eeuw in de stad Utrecht is onder andere door prof. H.P.G. Quack verwoord. In de jaren 1868-1877 was hij hoogleraar staathuishoudkunde aan de Universiteit van Utrecht. Quack schreef in zijn Herinneringen: 'Alles wijst in Utrecht op de traditie. (...) In de oude bisschopsstad heerschten toen ik er in 1868 aankwam, overal in de samenleving nog gezag en orde. Vaste vormen bleven bewaard en de afstand tusschen de verschillende rangen en standen der maatschappij werd in ouderwetschen stijl in acht genomen. Het was een samenstel van kringen. (...) Namen van geslachten wier dragers in staats- of maatschappelijke zaken zich vroeger hadden beroemd of bekend gemaakt, hadden nog altijd in Utrecht een goeden klank. De afstammelingen van den Utrechtse adel hadden steeds een voorrang (...). Zóó wilde het de traditie.'<sup>43</sup> Deze algemene sfeer van conservatisme in een kleinsteedse omgeving had ook invloed op wat er op het terrein van de beeldende kunst in Utrecht gebeurde en daarmee ook op wat er bij Kunstliefde getoond werd. Van Campen formuleerde het in 1957 als volgt: 'Of het nu aan het toenmalige Utrechtse culturele klimaat in het algemeen of aan de toevallige samenstelling van Kunstliefde heeft gelegen, zeker is, dat het Genootschap in zijn geheel

zich tegen het einde van de negentiende eeuw zeer reactionair gedroeg en voor nieuwe stromingen in de schilderkunst weinig open stond.<sup>44</sup> Aan het einde van de negentiende eeuw gebeurde er alleen wat op het terrein van de beeldende kunst door een initiatief van het kunstenaarslid Etha Fles, maar dan wel buiten de kaders van Kunstliefde om. Zij richtte in 1895 de vereniging Voor de Kunst op. Binnen de door haar aan deze vereniging ter beschikking gestelde locatie aan het Domplein nummer 15 en vanaf 1899 aan de Nobelstraat, nummer 12a, waar sinds eind jaren dertig van de vorige eeuw Kunstliefde gevestigd is, liet zij het toestromende Utrechtse publiek kennis nemen van nationale en ook internationale moderne beeldende kunst en kunstnijverheid.<sup>45</sup> Romijns constatering dat ‘...het in Utrecht omstreeks de eeuwwisseling, evenals op veel andere terreinen, op kunstgebied de dood in de pot was’, gold voor Kunstliefde, niet voor Voor de Kunst.<sup>46</sup>

### Hoogoplopend geschil

In december 1885 dient de Commissie voor de Teekenzaal een verzoek in bij het bestuur om het tekenen naar vrouwelijk ongekleed model mogelijk te maken.<sup>47</sup> Het verzoek wordt door de secretaris van het bestuur, mr. W.H.J. Royaards, afgewezen: ‘Het Genootschap is geen teekenacademie. Wenschen de leden naar naakt vrouwenmodel te tekenen, dat zij dan daartoe buiten het Genootschap de gelegenheid zoeken.’<sup>48</sup>

Enkele kunstenaarsleden, onder aanvoering van Anthon ridder van Rappard, Willem Wenckebach en Jan Bos, namen geen genoegen met dit antwoord. Zij dienden op 6 januari 1886 hetzelfde verzoek in, ter behandeling op de algemene ledenvergadering van 27 januari 1886. De slotzin van hun verzoek luidt: ‘Zij kunnen ten slotte niet nalaten hunnen verwondering te kennen te geven over het feit dat het bestuur, zonder advies van deskundigen, in dit geval van figuurschilders, een maatregel neemt die voorzeker in strijd is met de belangen van de kunst in het algemeen en met die van het Genootschap Kunstliefde in het bijzonder.’<sup>49</sup> Zij doelden daarmee op het belang als kunstenaar van het aanleren, respectievelijk behouden van de vaardigheid van figuurtekenen en op het dreigende weglopen van kunstenaarsleden als zij niet de gelegenheid krijgen zich te bekwaamen in het tekenen naar vrouwelijk naakt. In de vergadering van 27 januari, onder voorzitterschap van A.J. Nijland (1826-1903), schoolopziener District Utrecht, waren 35 leden aanwezig. De voorzitter stelde namens eenparigheid van het bestuur dat ‘...de meeste leden, al zijn het dan ook niet kunstenaars uit ons Genootschap, maar die dan toch een element vormen waarmee moet worden gerekend, principieel bezwaar hebben tegen het houden van tekenoefeningen naar het naakt vrouwenmodel.’ Bovendien stelt hij ‘...zal slechts een zeer gering aantal schilders van deze gelegenheid tot tekenen naar het naakt vrouwenmodel gebruik maken.’ Er ontspoon zich, zoals in de notulen staat ‘...een langdurige discussie tussen de kunstenaarsleden Van Rappard en Gerhard Bos enerzijds en de kunstlievende leden A.H. Mengelberg, P.F. baron van Heerd, B.W.G. Wttewaall van Wickenburgh, dr. G.J. Hof en de voorzitter anderzijds.’<sup>50</sup> Uiteindelijk wordt er met gesloten briefjes gestemd: achttien voor inwilliging van het verzoek, zeventien daartegen. Als de indieners van het verzoek dit al als een overwinning hebben gevierd, hadden zij buiten de waard gerekend. Twaalf kunstlievende leden dienden een rekest in om het besluit van 27 januari terug te draaien. Dit waren: jhr. mr. Henrick van Asch van Wijck, dr. Nicolaas Beets (hoogleraar kerkgeschiedenis en christelijke ethiek aan de Rijksuniversiteit Utrecht), jhr. Jan Jacob Lampsins van den Velden, mr. Frederik baron van Ittersum, Bartolomeus W. Wttewaall van Wickenburgh, jhr. Everard van Weede van Dijkveld, mr. Robert Melvil baron van Lynden, jhr. mr. Anton van Asch van Wijck, jhr. David Hoeffft, Lodewijk W.A.G.M. Stratenus van Voshol, mr. Jacob des Tombe en mr. M. Crommelin.<sup>51</sup> Op de extra ledenvergadering van 8 mei 1886 wierp Henrick van Asch van Wijck, toen rechter bij de Arrondissementsrechtbank te Utrecht, zich op als woordvoerder namens de indieners van het rekest. Hij betoogde ‘...op de meest principieële gronden’, dat het besluit van 27 januari ‘...in strijd is



*Uitnodiging voor ledententoonstelling in het pand Oudegracht WZ 152. Afgebeeld is bode W.F. Weekers die in 1903 zijn 40-jarig dienstverband vierde bij Kunstliefde, gekleed in bodekostuum, pandjesjas en witte das. De tekenaar Jos Hovenaars Wzn. schreef op de plint: 'Je weet niet waar 't stof vandaan komt. Menschen zie je niet!' Steendruk van Johannes Moesman, 1909. Collectie J.A. Röell.*

met het welzijn van het Genootschap, met het oog vooral op de onzedelijkheid waartoe zij aanleiding zoude kunnen geven.' Bovendien, zo stelde hij '....moet het zich naakt ontkleden eener vrouw om zich voor geld door vreemde mannen te laten uitteekenen, op zichzelf als een onzedelijke daad worden gequalificeerd.' Hij vervolgde met het argument dat de leden die alleen naar kunstbeschouwingen gaan en die principiële bezwaren hebben tegen het tekenen naar naakt vrouwenmodel, via hun contributie daaraan toch een bijdrage geven. Hij sloot af met de woorden dat '...ook de kunst in de zedelijkheid haar grens behoort te vinden.'

Anthon van Rappard repliceerde op het betoog van Van Asch van Wijck dat hij het betreunde dat '...twaalf leden, geen kunstenaars van het Genootschap, een oordeel vellen over zaken waarover zij geen verstand hebben' en besluit dat bij aanneming van het voorstel van de indieners, Wenckebach en hij de secretaris zullen verzoeken hun namen van de lijst der leden te schrappen.<sup>52</sup> Er wordt met gesloten briefjes gestemd: 42 stemmen voor het intrekken van het besluit van 27 januari, acht tegen en vier blanco. Van Rappard en Wenckebach zeggen hun lidmaatschap op. Bij deze stemming zal hebben meegespeeld dat Van Rappard, wiens vader in 1882 voorzitter was van Kunstliefde, tijdens de ledenvergadering van 8 mei zich gedwongen voelde bekend te maken wie achter de anonieme recensie van 7 april van dat jaar in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* stak: hij. In die recensie noemde hij de inbreng voor de kunstbeschouwing enkele dagen daarvoor van een aantal hedendaagse Italiaanse aquarellen, 'boudoirkunst' en gebruikte hij ook verder weinig vleierende woorden voor de



Tekening door Jos Hoevenaar Wzn van de muze die peinzend en zonder vreugde kijkt naar de aankondiging '1807-1907'; het palet ligt op de grond. Toegangsbewijs van een korte jubileumtentoonstelling, 21 december 1907 tot 5 januari 1908.

Steendruk van Johannes Moesman, 1907. Collectie J.A. Röell.

kwaliteit van de getoonde werken tijdens die kunstbeschuwing. Dat werd Van Rappard niet in dank afgenomen omdat gevreesd werd dat dit soort kritiek de bereidheid om werken in te leveren voor de kunstbeschuwing, zou doen afnemen.<sup>53</sup>

Twaalf jaar later herhaalde de discussie zich. De aanleiding om deze kwestie opnieuw aan de orde te stellen, leek door twee omstandigheden te zijn ingegeven:

- 1 in de praktijk werd oogluikend en zonder formele toestemming toch naar vrouwelijke naaktmodellen getekend, als er maar voor gezorgd werd dat binnen of buiten het gebouw van K&W niemand daar aanstoot aan kon nemen,
- 2 er stond een nieuwe wijziging van de statuten op stapel. Waarschijnlijk zag het bestuur daarin aanleiding de kwestie opnieuw aanhangig te maken.

Ter voorbereiding van de ledenvergadering schreef het bestuur op 1 november 1898 een brief aan het gemeentebestuur, eigenaar van het gebouw K&W, waarin ze om een standpunt verzocht over het al of niet tekenen naar vrouwelijk naakt model in de tekenzaal van het gebouw. Op 8 november antwoordde burgemeester Reiger: '...bij ons bestaat er geen bezwaar dat er in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te houden tekenoefeningen, naar het naakt vrouwenmodel wordt gewerkt. Wij moeten evenwel de voorwaarde stellen dat door uw bestuur de nodige maatregelen worden genomen om te voorkomen dat wanneer de bedoelde tekenoefeningen worden gehouden, noch binnen noch buiten het gebouw enige aanleiding tot aanstoot worden gegeven.'<sup>54</sup> In de ledenvergadering van 12 november 1898, waarbij naast het bestuur 33 leden aanwezig waren, werd het voorstel om vrouwelijke naakt modellen toe



Tekening van mej. Anna Smits op een uitnodiging voor een kunstbeschouwing, maart 1913; de laatste? Steendruk van Johannes Moesman, 1913. Collectie J.A. Röell.

te staan, met twee stemmen verschil aangenomen. Maar ook nu was de discussie niet gesloten. Reeds op 26 november werd op verzoek van 42 leden een extra vergadering belegd. Dit verzoek werd nu niet alleen door Utrechtse notabelen ingediend, maar ook door enkele actieve kunstenaarsleden, zoals Jan Hanau, zoon van de eerder genoemde Hendricus, Johan Grolman, Jos Hoevenaar, Gerrit van Dokkum en Johannes Moesman, de vader van de latere surrealistische schilder Joop Moesman. Wat hun beweegredenen daartoe waren, is in de archieven niet te achterhalen. De heer A.L. Nijland, '...geen artist, wel 44 jaar lid', dezelfde die in 1886 voorzitter van het Genootschap was toen voor de eerste maal over deze kwestie in een ledenvergadering werd besloten, was nu de woordvoerder namens de bezwaarden. Hij betoogde dat, wijzend op het gevaar van grootscheeps ledenverlies '...het Genootschap niet opgeofferd mag worden ter wille van enkele die alleen aan academies kunnen vinden wat Kunstliefde niet kan verschaffen.'<sup>55</sup> Volgens het verslag van de vergadering waren er geen pleiters vóór het toelaten van het vrouwelijk ongekleed model. Resultaat: 39 stemmen vóór het herroepen van het besluit van de algemene vergadering van 12 november, 15 daartegen en 6 blanco.

Wat opvalt bij deze herhaalde geschiedenis van een intern conflict is dat onder de bezwaarden van het tekenen naar levend vrouwelijk model, de adel of daaraan geparenteerde personen ruim vertegenwoordigd waren. Tevens dat bij de bezwaarden argumenten van zedelijke aard en van een dreigend verlies van kunstlievende leden, doorslaggevend waren. Het ging hen, kort gezegd, om het behoud van Kunstliefde als nette club. Zou dat anders zijn geweest als in het bestand van kunstlievende leden minder adel vertegenwoordigd was? Moeilijk te zeggen, omdat het culturele waardenpatroon van die tijd in de behoudende provincie stad Utrecht niet enkel toe te schrijven is aan de adel, maar een breed gedragen verschijnsel was, waar de adel als maatschappelijke elite zeker aan bijdroeg.



*'Wandelende kunstbeschouwing', een schilderij van P.F.N.J. Arntzenius. Verdunde olieverf op zijde, 70 x 100 cm, eind jaren negentig van de negentiende eeuw. Overgenomen uit het gedenkboek, tevens catalogus ten behoeve van de veiling op 22 juni 1998, Pulchri Studio.*

### **Kunstliefde in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw, teloorgang**

Dezelfde factoren die in de tweede helft van de negentiende eeuw hebben bijgedragen aan de positie van Kunstliefde als de culturele 'place to be' voor de Utrechtse elite, waaronder de adel, kunnen worden aangevoerd om te verklaren hoe het komt dat Kunstliefde in de periode 1910-1930 geleidelijk aan in een comateuze staat kwam te verkeren. De jarenlang voorslepende besprekingen tussen Kunstliefde en de gemeente over het ter beschikking stellen van een grotere en betere expositieruimte voor het Museum Kunstliefde liepen op niets uit en de gemeente zegde de huur op van de door Kunstliefde gebruikte zalen in het Gebouw K&W, omdat zij deze zalen voor andere doeleinden wenste te gebruiken. Daarop besloot Kunstliefde in 1905 te verhuizen, met museum en al, naar het pand Oudegracht W.Z. 152, nu 35. Dit was het voormalige woonhuis van het erelid mevr. M.C. Boellaard. Na haar overlijden in 1872 had ze dit pand onder stringente financiële bepalingen aan Kunstliefde gelegateerd.<sup>56</sup> Ondanks het feit dat er na een interne verbouwing meer ruimte voor het museum ter beschikking kwam en ook de verlichting beter was dan in het Gebouw voor K&W, was het net zoals in K&W een schilderijenpakhuis: de muren hingen van onder tot boven vol, zonder enige samenhang op stijl, chronologie, kleurgebruik, thema, overzichtelijkheid of wat dan ook. Het is te begrijpen dat de loop uit het museum geraakte. Er gebeurde in feite niets, zoals Swillens zich herinnerde: '...het bezoek was uiterst gering. Slechts op druilerige zondagmiddagen kwamen enkelen daar hun verveling verdrijven. Van de eigentijdse meesters was er niets te bewonderen.'<sup>57</sup> Bovendien had het pand aan de Oudegracht lang niet de uitstraling en de aanloop van het cultuurpaleis voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats.

De viering van het honderdjarig bestaan in 1907 had wegens geldgebrek bij lange na niet de allure en de euforie als de viering van het vijftig- en van het vijfenzeventigjarig bestaan.<sup>58</sup> Bovendien raakte in het begin van de twintigste eeuw de kunstbeschouwingen, '...deze vroeger druk bezochte gelegenheden tot kennismaking van de producten van voorgangers en tijdgenoten, uit de mode.'<sup>59</sup> Het bestuur constateerde in de jaren rond 1910 dat '...de kunstbeschouwingen slechts één dag werden gehouden en zeer slecht bezocht (werden), een zeer onaangename ondervinding voor de Commissie die zich telken jare zooveel moeite geeft om deze avonden te organiseren'<sup>60</sup> Van Campen schreef in *Kunstlievende Varia I*: 'Het is met die

bijeenkomsten mutatis mutandis gegaan als met de prijsuitdeelingen in het college te Rouaan, die Flaubert zich uit zijn jeugd herinnerde: "Le beau public a perdu le gout d'y venir. Je me souviens qu'autrefois c'était plein de femmes en toilette; il y avait des actrices et des femmes entretenues, titrées. Elles se tenaient en haut des galeries. Comme on était fier quand elles vous regardaient..."<sup>61</sup> Kortom: er was geen trots meer.

Eén van de bepalingen uit het testament van mevrouw Boellaard was dat de huur die Kunstliefde moest betalen voor het gebruik van het pand aan de Oudegracht, aangewend moest worden voor de doelstellingen van het na haar overlijden ingestelde Boellaard Fonds ter ondersteuning van (oudere) kunstenaars. De schuld aan dat Fonds liep echter jaar op jaar verder op doordat Kunstliefde de huur niet kon betalen. De financiën raakte in chaos en het boekjaar 1911 werd afgesloten met een tekort van f 871,35, mede vanwege een terugloop in het (kunstlievend) ledental.

In 1910 diende het bestuur een verzoek in bij de gemeente om een jaarlijkse financiële bijdrage te geven van f 500,- teneinde het Museum Kunstliefde, waar immers ook nogal wat werken hingen die in bruikleen waren verkregen van de gemeente, overeind te houden. De gemeente weigerde, waarop het bestuur de gemeente verzocht de bruiklenen dan maar terug te halen. In mei 1911 liet de gemeente onder begeleiding van de stadsarchivaris mr. dr. Samuel Muller Fz. 90 in bruikleen gegeven schilderijen weghalen uit het museum. Muller wist precies om welke schilderijen het ging omdat hij betrokken was geweest bij het opstellen van de catalogus uit 1885 en het supplement daarvan uit 1893. De schilderijen werden tien jaar lang opgeslagen in een gemeentelijk lokaal aan de Zuilenstraat. Het verlies van 90 schilderijen en tekeningen heeft het museum niet overleefd. In 1918 zijn de beste 63 schilderijen uit het Museum Kunstliefde, voor het ook toen schamele bedrag van f 36.000,- door Kunstliefde aan de gemeente verkocht. In 1921 werden deze schilderijen en de eerder weghaalde 90 werken van de gemeente opgenomen in de collectie van het toen geopende gemeentelijk Centraal Museum aan de Agnietenstraat. De kern van de collectie Utrechtse Caravaggisten die het Centraal Museum bezit, komt van het Museum Kunstliefde vandaan.

Eind 1918 bezocht Swillens, na een tijdje afwezigheid, Utrecht. 'Ik vond het Museum Kunstliefde gesloten. Niet zonder weemoed heb ik toen voor het statige gebouw staan peinen. Uiterlijk was er niets veranderd. Nog altijd prijkt in de gevel, als op de omslag van een boek, in fraaie letters de titel "Schilder- en tekenkundig genootschap Kunstliefde". Achter die gevel had echter vele jaren achtereen een boze geest gespookt, de geest van tweedracht, benepenheid, kleinzieligheid en het leek mij of ik hun schimmen nog door de vensters zag loeren. Er werd niet meer getekend, de schilderijen waren verkocht.'<sup>62</sup>

In 1912 werd, nadat in 1911/12 voor het eerst in de geschiedenis van Kunstliefde de voorzitterszetel vacant was gebleven, prof dr. Willem Vogelsang tot voorzitter benoemd. Hij was in 1907 als eerste hoogleraar kunstgeschiedenis in Nederland, aan de Universiteit van Utrecht aangesteld. Op de algemene vergadering van 3 oktober 1914 werd het bestuur, onder zijn voorzitterschap, met algemene stemmen, permanent verklaard tot het moment dat het bestuur meende de financiële problematiek waarin Kunstliefde verkeerde, te hebben opgelost. Dat heeft tot 1930 geduurd. Toen werd er een nieuw bestuur geformeerd onder voorzitterschap van de gemeentearchivaris Willem C. Schuylenburg en als penningmeester jhr. dr. M.R. (René) Radermacher Schorer. Dat bestuur trad voortvarend op en stond aan de wieg van een langzaam herrijzend Kunstliefde. De (Utrechtse) adel speelde daarbij geen enkele onderscheidende rol meer, de tijden waren ingrijpend veranderd.

### De adel bij Arti et Amicitiae en bij Pulchri Studio

Beide kunstenaarsverenigingen vertonen qua historie, doelstelling en organisatievorm gelijkenis met Kunstliefde, zij het dat de voorzittersfunctie bij hen is voorbehouden aan een kunstenaarslid. Was bij deze verenigingen sprake van een vergelijkbare oververtegenwoordiging van de adel in het ledenbestand in de tweede helft van de negentiende eeuw als bij Kunstliefde? En zo ja, was er dan sprake van een vergelijkbare invloed op het beleid van de vereniging?

Bij Arti et Amicitiae, in 1839 te Amsterdam opgericht, werd onderscheid gemaakt tussen kunstenaarsleden, kunstlievende leden en honoraire leden, alles vanaf 1840 netjes in de jaarverslagen van het bestuur vermeld.<sup>63</sup> Vanaf 1840 was de adel en het patriciaat zeer ruim vertegenwoordigd in de lijst van honoraire leden. Dit waren conform het Reglement der Maatschappij Arti et Amicitiae van 23 januari 1840 '... personen die door hunnen stand in de zamenleving kunnen gezegd worden betrekking op de Beeldende Kunsten te hebben.' Het ging om leden die door hun maatschappelijke positie een bijdrage zouden kunnen leveren aan het verhogen van het aanzien van de Maatschappij. Zij hadden slechts beperkte bevoegdheden binnen de verenigingsdemocratie, waarvan alleen de kunstenaarsleden stemrecht hadden. Vele van de honoraire leden woonden elders, met name in de regio Den Haag. In 1841 waren dat bijvoorbeeld, naast de leden van de Koninklijke Familie, W.H. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll (oud minister), W.H. baron van Westreenen van Tiellandt (Staatsraad), J.W. baron Huyssen van Kattendijke (oud minister), J.G. baron Verstolk van Soelen (oud minister), jhr. mr. A. Six van Hillegom, jhr. mr. J.C. de Jonge (dir. Kon. Kabinet van penningen en gegraveerde stenen te Den Haag), A.W.C. baron van Nagell van Ampsen (Minister van Staat) en mr. A.G.A. ridder van Rappard (dir. Kabinet des Konings). Het aantal honoraire leden breidde zich in de jaren daarna verder uit, inclusief het aantal adellijke leden.

In 1865 was het ledenbestand samengesteld uit:

- 115 honoraire leden waarvan 11 tot de adel behoorden (10%),
- 64 kunstenaarsleden waarvan geen een van adel,
- 819 kunstlievende leden waarvan 21 van Nederlandse en buitenlandse adel (2,5%).

Dit beeld zette zich in de jaren daarna voort. In 1878 bestond het ledenbestand uit:

- 113 honoraire leden waarvan 23 van adel (20%),
- 55 kunstenaarsleden, waaronder de enige van adel jhr. Joan Berg (1851-1935), schilder van het Zeeuwse boerenleven,
- 691 kunstlievende leden waarvan zeventien van adel (2,5%).

In 1890 werden ongeveer dezelfde percentages vertoond, zij het dat het aantal honoraire leden was afgenomen tot tachtig, maar het aantal adellijke honoraire leden gelijk was gebleven waardoor het percentage tot in de dertig steeg. Ouwkerk concludeert in *Tussen kunst en publiek* dat bij Arti de '...kunstenaars er de toon aangaven. Toch was het zo *bon ton* voor de gegoede liefhebbers en verzamelaars om er te komen en erbij te horen, dat Arti bestaansrecht had.'<sup>64</sup> In de jubileumbundel naar aanleiding van het 150 jarig bestaan van Arti, *Een Vereeniging van ernstige kunstenaars*, worden deze honoraire leden slechts zijdelings genoemd. Het was in die tijd een vereniging van ernstige en soms ruziënde kunstenaars.

Tot de oprichters in 1847 van de kunstenaarsvereniging Pulchri Studio te Den Haag behoorden onder andere Menno L.V. baron de Girard de Miolet van Coehoorn (1822-1878). In 1875 was hij ook



kunstlievend lid van Kunstliefde. De Girard was beroepsmilitair en in de jaren vijftig van de negentiende eeuw gelegerd in Utrecht. Daarnaast waren vanaf het eerste uur lid van Pulchri: jhr. mr. Gerrit Lodewijk Hendrik Hooft (1779-1872, burgemeester Den Haag), jhr. mr. Johan Cornelis de Jonge (1793-1853, wethouder Den Haag), Carel Paul Amarant baron de Salis (1800-1871), Willem Diederik Arnold Maria baron van Brienen van de Grootte Lindt (1814-1873) en jhr. Henri Pierre François Hooft (1817-1904). Deze leden zaten in 1847 in de Commissie van Beheer van de Tentoonstelling. Ook Laurens ridder de Witte van Citters (1781-1862) was vanaf de eerste jaren lid van Pulchri Studio.

In de periode 1861-1887 was Pulchri gehuisvest in het hoofgebouw van het Hofje van Nieuwkoop aan de Prinsegracht, een aantrekkelijke locatie voor tekenonderricht, kunstbeschouwingen en ook als sociëteit. Bovendien was het '...zō geworden - en de houding van den Koning en vooral van Koningin Sophie en de prinsen had daartoe zeker sterk medegewerkt - dat het tot de goede toon behoorde om tot Pulchri Studio in relatie te staan.'<sup>65</sup> Om met Saskia de Bodt te spreken: 'De kunstlievende leden behoorden tot een geheel andere sociale klasse dan de werkende leden [de kunstenaars, JR]; het ging hier juist om de toplaag van de Haagse bevolking, waarbij ook de adel en het hof goed vertegenwoordigd waren.'<sup>66</sup> Van een vergelijkbare invloed van de aristocratie en daaronder de adel op het functioneren van de kunstenaarsvereniging als bij Kunstliefde, was echter geen sprake, ook niet toen Pulchri Studio in de periode 1887-1901 gevestigd was aan de Prinsegracht 57 en vanaf 1901 aan het deftige Lange Voorhout. Wel was Pulchri, net zoals Kunstliefde, in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw een deftige kunstsociëteit geworden waar het er om ging te zien en gezien te worden. Het schilderij *Wandelende kunstbeschouwing* van Arnzenius getuigt daarvan. Ook in het jubileumboek *Honderd jaar Haagse schilderkunst in Pulchri Studio* uit 1947, geschreven door dr. H.E. van Gelder, wordt regelmatig melding gemaakt van die stijve deftigheid, maar van een gelijksoortige oververtegenwoordiging van de adel in het ledenbestand als bij Kunstliefde, was bij Pulchri geen sprake. Eveneens geen sprake was er van een navenante invloed op het beleid van de vereniging, ook niet omdat het voorzitterschap van Pulchri was (en is) voorbehouden aan een kunstenaarslid.

De residentie Den Haag bood met zijn in de negentiende eeuw kenmerkende standensamenleving meer mogelijkheden tot beschaafd vertier dan Utrecht, die kleine provinciestad. Jan Hein Furnée beschrijft in zijn omvangrijke studie *Plaatsen van beschaafd vertier* vier Haagse sociëteiten en ook de Haagse zoölogische-botanische tuin (dierentuin), de Koninklijke Schouwburg en de badplaats Scheveningen waar veel aristocraten bijeenkwamen.<sup>67</sup> Studio Pulchri blijft in de studie van Furnée buiten beschouwing. Dat zou voor Kunstliefde in een vergelijkbare studie over de stad Utrecht in de tweede helft van de negentiende eeuw ondenkbaar zijn. Kunstliefde was in het Gebouw K&W voor de toenmalige Utrechtse aristocratie de logische en ook enige plek waar op beschaafde wijze en in stijl kennis genomen kon worden van de beeldende kunsten. Amsterdam en Den Haag hadden daartoe meerdere mogelijkheden.

## Conclusies

Met behulp van de Utrechtse Provinciale en Stadsalmanakken die jaarlijks tussen 1837 en 1918 onder verschillende titels zijn verschenen, is nagegaan welke maatschappelijke functies de 137 mannelijke en 22 vrouwelijke adellijke leden van Kunstliefde in de tweede helft van de negentiende eeuw in de Utrechtse samenleving vervulden. Per persoon is de opsomming daarvan te vinden op de website [www.oud-utrecht.nl](http://www.oud-utrecht.nl). Een belangrijk deel van hen behoorde tot de

hoogstaangeslagenen in de directe belastingen, was van protestants christelijke huize en nam actief deel aan besturen van sociale, culturele, politieke en kerkelijke organisaties en instellingen. Daarmee nam deze groep een als vanzelfsprekende toppositie in in de standenmaatschappij die Utrecht toen was.<sup>68</sup> Kunstliefde vervulde in de tweede helft van de negentiende eeuw voor de adel een belangrijke rol als sociale ontmoetingsplek op het terrein van de beeldende kunst in het algemeen en de schilderkunst in het bijzonder, een culturele sociëteit en een 'place to be'.<sup>69</sup> Kunstliefde was in deze periode de enige plek in Utrecht waar 'oude' en 'nieuwe' schildermeesters konden worden bewonderd. Dat gebeurde in het Museum Kunstliefde (1873-1918), op de periodieke tentoonstellingen in enkele zalen van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats en tijdens de kunstbeschuwingen in dit cultuurpaleis, mét dames daarbij.

Uit het aankoop- en verzamelbeleid van Kunstliefde, mede ten behoeve van het Museum Kunstliefde, blijkt een sterke voorkeur voor Utrechtse Caravaggisten uit de eerste helft van de zeventiende eeuw of hun navolgers en voor landschap- en interieurschilder- of tekenkunst van de nieuwe meesters uit de negentiende eeuw. Aan het meegaan met vernieuwende schildersstromingen in de tweede helft van de negentiende eeuw was geen sprake. Men hield het bij het bekende en geaccepteerde. Door de centrale positie die Kunstliefde als podium voor de beeldende kunst innam, ging aldus ook de vernieuwing in de schilderkunst in de tweede helft van de negentiende eeuw aan grote delen van de Utrechtse bevolking voorbij. Op die wijze was '...het Genootschap Kunstliefde gedurende de hele negentiende eeuw van grote invloed op het stedelijk kunstklimaat', zoals Renger de Bruin het formuleerde.<sup>70</sup> Dat de oververtegenwoordiging van de adel op de ledenlijst van Kunstliefde en haar bestuurlijke invloed op het beleid van dit genootschap hier mede debet aan was, is zeer aannemelijk. De samenstelling van de (kunstlievende) ledenlijst met daarop tal van vertegenwoordigers van de Utrechtse adel, zal er zeker toe hebben bijgedragen dat het voor velen die tot deze maatschappelijke groep behoorden of daar nauw aan gelieerd waren, aantrekkelijk was om zich binnen Kunstliefde te bewegen. Er was naar mijn mening geen sprake van een toevallige samenstelling van het ledenbestand van Kunstliefde, maar van een sociaal zwaan-kleef-aan-effect: daartoe behoren vergroot de mogelijkheid elkaar op cultureel terrein te ontmoeten. Utrecht was in de tweede helft van de negentiende eeuw een samenleving in de ban van de aristocratie, zoals Von Santen stelde. Dat gold des te meer voor Kunstliefde.<sup>71</sup>

*\* De alfabetische lijst met namen van deze personen is als bijlage toegevoegd. Zie pagina 207-208. Biografieën over hun positie in de Utrechtse samenleving van de tweede helft van de negentiende eeuw staan als bijlage op de website van Oud-Utrecht geplaatst: [www.oud-utrecht.nl](http://www.oud-utrecht.nl).*

---

## Bronnen

**Het Utrechts Archief** ► toegangsnummer 777-1.

- Verslagen van het Schilder- en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde, uitgebracht in de Algemene Vergaderingen vanaf 1859 tot en met 1916, inclusief ledenlijsten vanaf 1891. In de ledenlijsten is geen onderscheid gemaakt tussen kunstenaarsleden en kunstlievende leden. In 1874 is eenmalig een ledenlijst opgesteld waarin dit onderscheid wel is aangebracht. Na 1916 zijn, met uitzondering van 1918, tot eind jaren twintig van de twintigste eeuw geen verslagen meer door het bestuur van Kunstliefde uitgebracht.
- Schriftelijke uitnodigingen aan de leden van Kunstliefde voor vergaderingen en kunstbeschouwingen inclusief namen van voor ballotage voorgedragen personen, vanaf 1884.
- Reglement voor het Schilder- en Teekenkundig Genootschap onder de zinspreuk Kunstliefde, 1849.
- Hoofdreglement van het Genootschap Kunstliefde, 1858.

**Het Utrechts Archief en particuliere collectie**

- *Utrechtsche Volksalmanak* 1837-1854.
- *Utrechtsche Provinciale en Stads Almanak* 1855-1891.
- *Utrechtsch Jaarboekje* 1891-1918.

**Biografische Woordenboek van Nederland** ► *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, digitale versie.

**Van der Burg en Ten Houte de Lange 2004** ► V.A.M. van der Burg en C.E.G. ten Houte de Lange, *De Hoogstaangeslagenen in 's Rijks directe belastingen 1848-1917*, Zeist/Rotterdam 2004.

**Van Eijnden en Van der Willigen 1816** ► R. van Eijnden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst*, Haarlem 1816.

**Genootschap Pulchri Studio 1998** ► Veilingcatalogus Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio, veilingnr. 159, 22 juni 1998.

**Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1855** ► 'Lofrede op het leven van Johan Hora Siccama', Jaarboek 1855.

**Kramm 1857** ► C. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*, Amsterdam 1857.

**Nederlands Adelsboek** ► Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag.

**Ridderschap van Utrecht 1971** ► Naamlijst van de leden van de Ridderschap van Utrecht, sedert 1814. Uitgave Vereniging De Ridderschap van Utrecht, 1971.

**RKD - Nederlands instituut voor kunstgeschiedenis** ► Database *RKDartists&*.

**Scheen 1969** ► P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, 's-Gravenhage 1969.

---

## Literatuur

**Aalbers e.a. 1994-1996** ► J.A. Aalbers e.a., *Utrechtse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse*, dl. 1, 2 en 3, Utrecht 1994-1996.

**Bakker 2000** ► N. Bakker, 'In het belang der Kunst. Het Museum Kunstliefde 1873-1918', *Tijdschrift De Negentiende Eeuw* 24 (2000) 123-140.

**Bionda en Blotkamp (reds.) 1991** ► R. Bionda en C. Blotkamp (reds.), *De schilders van Tachtig. Nederlandse schilderkunst 1880-1895*, Zwolle/Amsterdam 1991.

**De Bodt 1990** ► S. de Bodt, 'Pulchri Studio. Het imago van een kunstenaarsvereniging in de negentiende eeuw', *Tijdschrift De Negentiende Eeuw* 14 (1990) 25-42.

**Broeyer 2002** ► F.G.M. Broeyer, 'Het synodale establishment in de hervormde kerk en de Aprilbeweging', in: J. Vis en W. Janse (reds.), *Staf en Storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie*, Hilversum 2002, 105-131.

**De Bruin 2000** ► R. de Bruin, 'Regenten en revolutionairen', in: R. de Bruin e.a. (reds.), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2000.

**Buwalda 2000** ► S.T. Buwalda, 'Voor godsdienst, vaderland en Oranje. Het verzet van Utrechtse protestanten tegen de liberale staatsinrichting en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (1840-1853)', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2000) 102-124.

**Van Campen 1947** ► J.W.C. van Campen, *Het Genootschap Kunstliefde 1807-1947*, Utrecht 1947.

**Van Campen 1950a** ► J.W.C. van Campen, 'Kunstlievende Varia I', *Historia. Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis* (juni 1950) 121-125.

**Van Campen 1950b** ► J.W.C. van Campen, 'Kunstlievende Varia II', *Historia. Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis* (juli 1950) 146-149.

**Van Campen 1957** ► J.W.C. van Campen, 'Etha Fles 1857-1948', *Jaarboekje Oud-Utrecht* (1957) 110-121.

**Van Dijke 2012** ► F. van Dijke, 'Van braaf tot stout. De vereniging Voor de Kunst (1895-1938)', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2012) 114-133.

**Van Dokkum 1931** ► J.D.C. van Dokkum, 'De Utrechtse Toonkunstafdeeling in haar ontwikkelingsjaren', *Jaarboekje Oud-Utrecht* (1931) 122-166.

**Van Dokkum 1937** ► J.D.C. van Dokkum, 'Een episode uit het Utrechtse kunstleven in het einde der 19de en het begin der 20ste eeuw', *Jaarboekje Oud-Utrecht* (1937) 97-137.

**Furnée 2012** ► J.H. Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890*, Amsterdam 2012.

**Van Gelder 1947** ► H.E. van Gelder, *Honderd jaar Haagse schilderkunst in Pulchri Studio*, Amsterdam 1947.

**Haakma 2001** ► S. Haakma, *Leven voor de kunst. Etha Fles, een portret*, Utrecht 2001.

**Van der Ham e.a. (reds.) 2009** ► G. van der Ham e.a. (reds.), *Nederlandse kunst in het Rijksmuseum 1800-1900*, Zwolle 2009.

- 't Hart 2005** ► P.D. 't Hart, *Leven in Utrecht 1850-1914. Groei naar een moderne stad*, Hilversum 2005.
- Heij en Van Duinen (reds.) 1989** ► J.J. Heij en K. van Duinen (reds.), *Een Vereniging van ernstige kunstenaars. 150 jaar Maatschappij Arti et Amicitiae, 1839-1989*, Amsterdam 1989.
- Hoogenboom 1993** ► A. Hoogenboom, *De stand des kunstenaars. De positie van kunst schilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Leiden 1993.
- Van Hulzen 1976** ► A. van Hulzen, *Utrecht bij gaslicht*, Den Haag 1976.
- Jonkman en Geudeker (reds.) 2010** ► M. Jonkman en E. Geudeker (reds.), *Mythen van het atelier. Werkplaats en schilderspraktijk van de negentiende-eeuwse Nederlandse kunstenaar*, Den Haag/Zwolle 2010.
- Van Kalmthout 1998** ► A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels. Multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914*, Hilversum 1998.
- Ketelaars 1984** ► P.A.H. Ketelaars, *Kleine zielen in hun coterie. Het culturele leven in de stad Utrecht 1890-1910 aan de hand van vier Utrechtse culturele verenigingen*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1984.
- Klarenbeek 2012** ► H. Klarenbeek, *Penseelprinsessen & broodschilderessen. Vrouwen in de beeldende kunst 1808-1913*, Bussum 2012.
- Kuik 1968** ► W.D. Kuik, *Utrechtse notities*, Amsterdam 1968.
- De Leeuw e.a. (reds.) 2005** ► R. de Leeuw e.a. (reds.), *Meesters van de Romantiek. Nederlandse kunstenaars 1800-1850*, Zwolle 2005.
- Van Liefland 1858** ► J. van Liefland, *Kronijk voor Utrecht's Beeldende Kunst en Nijverheid*, Utrecht 1858.
- Van Liefland 1859-1860** ► J. van Liefland, *Kronijk voor Utrecht's Beeldende Kunst en Nijverheid*, Utrecht 1859-1860.
- Luttervelt 1942a** ► R. van Luttervelt, 'Utrechtse Kunst 1800-1850. Tentoonstelling in het Centraal Museum 15 juli-13 september 1942', *Maandblad van Oud-Utrecht* 8 (1942) 67-72.
- Luttervelt 1942b** ► R. van Luttervelt, *Utrechtse Kunst 1800-1850*, tent.cat. Utrecht (Centraal Museum) 1942.
- Luttervelt 1946** ► R. van Luttervelt, 'Twee vergeten schilders. Christiaan van Geelen en zijn zoon', *Historia* 11 (1946) 49-59.
- Marius 1920** ► G.H. Marius, *De Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw*, 's-Gravenhage 1920.
- Mathijssen 2013** ► M. Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*, Nijmegen 2013.
- Van Melle 1950** ► M.A. van Melle, 'De cholera-epidemie van 1866 in Utrecht', *Jaarboekje Oud-Utrecht* (1950) 130-148.
- De Meyere 2006** ► J. de Meyere, *Utrechtse schilderkunst in de Gouden Eeuw*, Utrecht 2006.
- Moes 2012** ► J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen, 1848-1914*, Hilversum 2012.
- Muller 1880** ► S. Muller Fz., *Schildersverenigingen te Utrecht. Bescheiden uit het gemeente-archief*, Utrecht 1880.
- Muller 1885** ► S. Muller Fz., 'Geschiedenis van het museum', in: A.D. de Vries en A. Bredius, *Catalogus der schilderijen in het Museum Kunstliefde te Utrecht*, Utrecht 1885.
- Muller 1904** ► S. Muller Fz., 'Utrechtsche schildersverenigingen', *Oud-Holland* 22 (1904) 1-11.
- Ouwerkerk 2003** ► A. Ouwerkerk, *Tussen kunst en publiek. Een beeld van de kunstkritiek in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Leiden 2003.
- Quack 1977** ► H.P.G. Quack, *Herinneringen uit de levensjaren van mr. H.P.G. Quack, 1834-1914*, Nijmegen 1977.
- Reynaerts 1989** ► J. Reynaerts, 'De club der woelingen 1875-1914', in: J.J. Heij en K. van Duinen (reds.), *Een Vereniging van ernstige kunstenaars. 150 jaar Maatschappij Arti et Amicitiae 1839-1989*, Amsterdam 1989, 28-45.
- Röell 2007** ► J.A. Röell, 'De beeldende kunst beoefenen en kunstzin verspreiden', *Tijdschrift Oud-Utrecht* 80 (2007) 1, 18-22.
- Romijn 1950** ► J. Romijn, 'Utrechtse schilders van later tijd', in: J. Romijn (red.), *Hart van Nederland. Een boek over de stad en de provincie Utrecht*, Utrecht 1950, 195-206.
- Rupp en Schijf 2010** ► J. Rupp en H. Schijf, 'De status van de hoogstaangeslagenen. Een netwerk van Utrechtse adellijke en patricische families en hun politiek-bestuurlijke positie in de periode van het censuskiesrecht, 1851-1917', *Virtus. Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 17 (2010) 59-82.
- Von Santen 1985** ► J.H. von Santen, 'Politiek leven in de stad Utrecht rond het midden van de negentiende eeuw (1840-1860)', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1985) 110-165.
- Schopping en Smit 1980** ► H. Schopping en L. Smit, *Een schilderij centraal. Arbeiders op steenfabriek Ruimzicht van Anthon G.A. van Rappard*, Utrecht 1980.
- Van Spanje 2011** ► B. van Spanje, 'Sic Semper, opkomst, bloei en neergang van een voorname Utrechtse sociëteit', *Steengoed* (april 2011).
- Stolwijk 1998** ► C. Stolwijk, *Uit de schilderswereld. Nederlandse kunst schilders in de tweede helft van de negentiende eeuw*, Leiden 1998.
- Struick 1968** ► J.E.A.L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, Utrecht/Antwerpen 1968.
- Swillens 1957** ► P.T.A. Swillens, 'Kunstliefde aan de Oudegracht', in: *Kunstliefde 1807/1957*, Utrecht 1957.
- Van Tilborgh 1982** ► L. van Tilborgh en A. Hoogenboom, *Tekenen destijds. Utrechts tekenonderwijs in de 18e en 19e eeuw*, Utrecht/Antwerpen 1982.
- Van Tilborgh en Jansen (reds.) 1986** ► L. van Tilborgh en G. Jansen (reds.), *Op zoek naar de Gouden eeuw. Nederlandse schilderkunst 1800-1850*, Zwolle 1986.
- Vogelzang 2009** ► F. Vogelzang, 'Allemaal familie', *GM Kwadraat. Tijdschrift over geschiedenis, geografie, monumenten, musea Utrecht* 9 (2009) 4-7.
- Vogelzang 2011a** ► F. Vogelzang, 'Een nieuw koninkrijk, een nieuwe bestuurselite?', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2011) 223-236.
- Vogelzang 2011b** ► F. Vogelzang, 'Vernieuwing of continuïteit. Provinciale Staten van Utrecht rond 1848', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2011) 255-270.
- De Vries 1990** ► B. de Vries, 'De kunstlievende leden van Arti et Amicitiae en Pulchri Studio 1850-1914', *Tijdschrift De Negentiende Eeuw* 14 (1990) 43-57.

- Weijs 1995** ► C. Weijs, “‘Voor al de ingezetenen der stad”. Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen (1847-1890)’, *Jaarboek Oud-Utrecht* (1995) 139-163.
- Wilmer 1988** ► C.C.S. Wilmer, *Museum op zolder. Het oudste stedelijk museum van Nederland in 1889 door Anthony Grolman in 24 aquarellen uitgebeeld*, Utrecht 1988.

---

## Noten

- 1 In dit artikel wordt afgezien van het onderscheid tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ adel, alhoewel dat onderscheid binnen de adelsgroep en het patriciaat toen wel degelijk als zodanig werd gevoeld en ervaren. Louis Couperus laat in *De boeken der kleine zielen* uit 1902, de romanpersoon Paul van Lowe daarover kort en bondig zeggen ‘...graaf of markies zijn (...) ik zou het wensen om het decoratieve en het traditionele ervan ... Maar een moderne jonkheer-titel die dateert van Willem I, die zou ik voor geen geld willen hebben!’, zesde druk. 432. Zie ook Furnée 2012.
- 2 De almanakken zijn in de genoemde periode onder drie titels verschenen: *Utrechtsche Volksalmanak*, *Utrechtsche Provinciale en Stads Almanak* en vanaf 1891 *Utrechtsch Jaarboekje*. Gezien de beperkte maatschappelijke rol die de dames van geboede en adellijke huizen in de tweede helft van de negentiende eeuw buitenshuis vervulden, is het te begrijpen dat zij slechts enkele malen worden vermeld in de almanakken.
- 3 Moes 2012, 303.
- 4 Vogelzang 2009. Zie ook Vogelzang 2011a en 2011b.
- 5 Voor een kort overzicht van de geschiedenis van Kunstliefde, zie Röell 2007.
- 6 Zie voor het Schilderscollege, Van Tilborgh en Hoogenboom 1982; Muller 1880 en Muller 1902.
- 7 Zijn kunstzin wordt positief beschreven door Van Eijnden & Van der Willigen, deel III, p. 264/265. Aldaar wordt een passage aangehaald uit de *Vaderlandsche Letteroefeningen* uit 1816: ‘Mogten namen, als deze, der hogere klasse tot voorbeelden strekken, en haar leeren, dat wezenlijke Kunstverdiensten boven alle titels, wapens en kostbare parkementen-brieven verheven zijn, en dat de eerste aan de laatste de eigenlijken roem en waarde bijzetten.’
- 8 HUA, toegangsnr. 777-1, inv. nr. 1.
- 9 Voorwoord van het bestuur behelzende ‘Een kort overzicht van den oorsprong en de geschiedenis van het Genootschap’ bij het in 1849 herziene *Reglement voor het schilder- en Teekenkundig Genootschap onder de zinspreuk Kunstliefde*, HUA, 777-1, inv. nr. 39.
- 10 Hoofddreglement van het Genootschap Kunstliefde 1858, artikel 1, HUA, toegangsnr. 777-1, inv. nr. 39.
- 11 Het honoraire lidmaatschap, ingevoerd bij reglement uit 1858, werd door het bestuur verstrekt aan leden die bestuurlijk bijzondere prestaties hadden geleverd of uitgeblonken in aantal en kwaliteit van de inbrengen bij kunstbeschuwingen.
- 12 Moes 2012, 105 en 280. In dit verband is door mij niet gezocht naar het totale aantal Utrechtse edellieden met al of niet een juridische opleiding in verhouding tot die edellieden met een juridische opleiding én een lidmaatschap van Kunstliefde.
- 13 In deze opsommingen doen zich dubbeltellingen of meer voor omdat iemand bijvoorbeeld burgemeester is en ook Hoogheemraad en/of lid van Provinciale Staten.
- 14 Zie voor het begrip ‘slopers’, de toelichting bij de bijlage opgenomen op [www.oud-utrecht.nl](http://www.oud-utrecht.nl).
- 15 Van Spanje 2011.
- 16 Rupp en Schijf 2010.
- 17 Zie Van Hulzen 1976, 145-161; ‘t Hart 2005, 27-38; Van Melle 1950, 130-148; Struick 1968, 312-352.
- 18 Zoals de Utrechtse afdeling van de Nederlandsche Vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid, Commissie voor spijziging van arme Schoolgaande Kinderen, Commissie tot Uitdeeling van Spijs voor Minvermogenenden, Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen, Vereeniging tot ondersteuning en zedelijke ontwikkeling van Hulpbehoevende Blinden, Te Huis logement en pension voor juffrouwen en dienstboden, Commissie voor nagelaten Betrekkingen van de Choleralijders, Maatschappij tot Verbetering der Woningen voor Arbeidende en Minvermogenende te Utrecht en de Vereeniging tot Behoud van boetvaardige Gevallen Vrouwen te Utrecht. De beschrijving door Louis Couperus in *De boeken der kleine zielen* over de familie Van der Welcke, Utrechtse vermogende landedellieden die het als hun christelijke plicht voor God en de mensen ervaren – ‘zo doen wij Van der Welcke dat nu eenmaal’ – de armen te ondersteunen vanuit een streng protestants geloof van godsvruchtigheid, past geheel in dit beeld.
- 19 Slechts drie van de in totaal 71 adellijke families die in de tweede helft van de negentiende eeuw betrokken waren bij Kunstliefde, waren van katholieke huize: Van Sasse van IJsselt, Bosch van Drakestein en Van den Berch van Heemstede.
- 20 Moes 2012, 76-77; Broeyer 2002, 105-131; Buwalda 2000, 102-124.
- 21 Onder de adellijke kunstenaarsleden kunnen in ieder geval worden gerekend Anthon Van Rappard (1858-1892), Frans Smislaert (1862-1944), Dorothea von Weiler (1864-1956) en Jacoba van de Poll (1872-1966). Met enige goede wil kan ook Jacob Eduard van Heemskerck van Beest tot de adellijke kunstenaarsleden worden gerekend. De anderen hadden meer het dilettantenniveau.
- 22 Van hen was jhr. Johan C.M. van Riemsdijk de meeste actieve: lid bestuur Pensioenfonds voor Utrechtse Toonkunstenaars, secretaris bestuur Maatschappij ter bevordering van de Toonkunst, bestuurslid van de Nederlandsche Muziekgeschiedenis, secretaris van het bestuur van Collegium Musicum Ultrajectinum, bovendien meespelend in het orkest als violist. Hij leidde een a-capellakoor en componeerde muziek. Zie Van Dokkum 1931.
- 23 Van Kalmthout 1998, 57-61.
- 24 Weijs 1995. Haar conclusie is dat K&W in de periode 1847-1890 niet van betekenis voor alle ingezetenen van Utrecht was, doch een cultuurpaleis voor de elite.
- 25 Van Campen 1947, 11.

- 26 Aldus het bestuur in het voorwoord bij het herziene reglement van 1849, getiteld 'Een kort overzicht van den oorsprong en de geschiedenis van het Genootschap', HUA, 777-1, inv. nr. 39, ix.
- 27 Ketelaars 1984, 17.
- 28 Van Campen 1950, 125.
- 29 *Utrechtsche Courant* over (leden)tentoonstellingen, ondertekend door B.A.R.: '... een groot deel van de exposanten hebben dingen ingezonden, die moeilijk kunst kunnen genoemd worden' (UC 16/04/1891), en '...een ieder die de expositie bezoekt zal den indruk meenemen, evenals de vorige jaren, dat de schilderkunst in onze stad niet bloeit.' Zie ook Ketelaars 1984.
- 30 Verslag van het bestuur van Kunstliefde aan de Algemene Vergadering van 14 mei 1860, 7-10. Deze regeling heeft bestaan tot 1875.
- 31 Kwalificatie van Van Asch van Wijck door P.J. Vermeulen in *Utrechtsche Courant*, 9 september 1838.
- 32 Zo schonk jhr. mr. Jan Louis Anne Martens het schilderij *De Groentevrouw* van Joachim Wttewael aan het Museum Kunstliefde (nu in Centraal Museum, inv. nr. 2262) en in 1885 schonk de familie Martens twee werken van Wttewael, een zelfportret en een portret van zijn vrouw Christina van Halen (Centraal Museum, inv. nr. 2264 en nr. 2263). Willem Hendrik baron de Watteville schonk vier portretten van anonieme Noord-Nederlandse schilders uit de zeventiende en zestiende eeuw (Centraal Museum inv. nrs. 2349, 2350, 2466 en 2467). De heren F.A. en A.G.A. ridders van Rappard schonken een groot werk van Gerard van Honthorst, *Portret van prinses Louise Hollandine van de Palts als Diana* (Centraal Museum, inv. nr. 2492). Zie ook De Meyere 2006.
- 33 In 1885 maakten De Vries, Bredius en Muller melding dat '...de localiteit waarin de schilderijen bewaard worden, nog steeds een voorlopige is: moge het Museum Kunstliefde eerlang eene plaatsing erlangen, die zijner waardig is!' In het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 18 april 1891 is te lezen: 'Dat museum is hier ten eenemalen ondoelmatig gehuisvest, want wie het zien wil moet het zoeken, en ...vindt het dan niet eens gemakkelijk. Daarbij is de plaatsing der schilderijen er weinig geschikt, om enen gemakkelijke beschouwing mogelijk te maken.' Zie over het museum: Bakker 2000 en Muller 1885.
- 34 Van Tilborgh en Hoogenboom 1982, 27.
- 35 Uit: Verslag van het Schilder- en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde, uitgebracht in de Algemene Vergadering van 14 mei 1860, 11.
- 36 HUA 777-1, inv. nr. 1 Notulenboek, 12 oktober 1807.
- 37 Luttervelt 1942a, 70.
- 38 Kuik 1968, 32. Hovenaars: Cornelis W. sr. (1802-1873), Willem P. (1808-1863), Jos (1840-1926), Cornelis W. jr. (1847-1884); Grolman: Johan P.C. (1841-1927), Anthony E. (1843-1926). Wienecke: Johannes C. (1872-1942); Van Dranen: Willem N. (1871-1923); Van Dokkum: Dirk (1818-1893), Jan (1873-1874/1894), Dirk Peter (1848-1893), Ida (1854-1881), Gerrit W.P. (1870-1931) Flier: Helmert R. (1827-1899); Moesman: Johannes A. (1859-1937).
- 39 Voor Rochussen en Arti, zie Reynaerts 1989, 29-30.
- 40 Zie over vader en zoon Van Geelen: Van Luttervelt 1946.
- 41 Van Luttervelt 1942b, 5.
- 42 Stolwijk vermeldt in zijn boek over Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw Kunstliefde in het geheel niet en van de kunstenaarsleden van deze vereniging slechts een enkeling, zoals David Bles, Charles Rochussen en Willem Karel Nakken die allerdie echter meer een Haagse dan een Utrechtse achtergrond hebben. Stolwijk geeft ook aandacht aan Thérèse Schwartz en Wally Moes. Zij zijn echter veel meer aan Amsterdam en Arti verbonden waren dan aan Utrecht en Kunstliefde. In de tentoonstelling *De schilders van Tachtig Nederlandse schilderkunst 1880 - 1895* in het Van Gogh Museum in 1991, werd wat de Utrechtse connecties betreft alleen aandacht besteed aan Wally Moes, Charles Rochussen en Anthon van Rappard. Eigenlijk kan van deze drie alleen Van Rappard aan Kunstliefde worden verbonden.
- 43 Quack 1977, 145.
- 44 Van Campen 1957, 112.
- 45 Zie over Voor de Kunst en Etha Fles: Van Dijke 2012; Van Campen 1957; Haakma 2001.
- 46 Romijn 1950, 201. Voor de Kunst, een naam die aangeeft waar het de oprichtster om ging: voor de kunst, niet voor iets anders zoals zij bij Kunstliefde had ervaren.
- 47 Zie voor de achtergronden van dit verzoek: Van Campen, 1950b.
- 48 HUA, 777-1, inv. nr. 197.
- 49 ibidem.
- 50 ibidem. In 1901 wordt Hofs voorzitter.
- 51 Wttewaal (1807-1890) auteur van historische artikelen en boeken, vooral over Leiden waar hij onder andere bestuurslid was van *Ars Eamula Naturae* en medeoprichter van het Stedelijk Museum Lakenhal. Woonde vanaf 1874 in Utrecht; Crommelin (1838-1907) rechter Arrondissementsrechtbank van Utrecht 1878-1906, lid Historisch Genootschap, lid Raad van Utrecht.
- 52 HUA 777-1, inv. nr. 198.
- 53 Zie Schopping en Smit 1980, 9-10.
- 54 HUA 777-1 inv. nr. 197.
- 55 ibidem.
- 56 Zie Verslag van het Schilder- en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde uitgebracht in de Algemene Vergadering van 14 juni 1873, 7-8.
- 57 Swillens 1957, 47.
- 58 Voor de tentoonstelling ter viering van het honderdjarig bestaan in 1907 werd zelfs aan de kunstenaars die daarvoor werk inleverden, gevraagd een financiële bijdrage te leveren ter bestrijding van de kosten van de tentoonstelling, '...vanwege de toestand van de kas,' HUA 777-1, inv. nr. 242. De kunstenaarsleden hielden een 'Groote Fuif', op 25 januari 1908, omdat er voor hen niets was georganiseerd, tekenend voor de verhouding van toen tussen de kunstlievende- en de kunstenaarsleden. Het affiche voor de uitnodiging voor de fuif, Centraal Museum inv. nr. 15735.

- 59 Van Campen 1947, 11.  
 60 Verslag van het Schilder- en Teekenkundig Genootschap Kunstliefde 1910/1911, 7.  
 61 Van Campen 1950a, 125.  
 62 Swillens 1957, 48. Toen Swillens eind 1918 voor het pand stond, was Kunstliefde pas korte tijd gesloten. In het Utrechts Jaarboekje 1918 staat het museum nog vermeld onder het kopje 'Aanwijzing voor vreemdelingen van hetgeen merkwaardigs te zien is in Utrecht'. In het adresboek van Utrecht 1925, de opvolger van de Jaarboekjes, staat slechts het privé adres van de secretaris van het niet meer functionerende bestuur vermeld ten behoeve van informatie over het tekenen nar levend model.  
 63 Over de jaren 1878 t/m 1886 zijn geen verslagen uitgebracht.  
 64 Ouwerkerk 2003, 152.  
 65 Van Gelder 1947, 39.  
 66 De Bodt 1990, 28.  
 67 Furnée komt in zijn studie tot de conclusie dat in het Den Haag van 1850 tot 1890 het denken in termen van standsverschillen '... nog veel extremer vormen aannam dan we tot nu toe hadden gedacht. De voortdurende drang naar distinctie, het constante streven naar in- en uitsluiting, het permanent bewaken van sociale grenzen, het steeds weer opnieuw betwisten van die grenzen, voortdurend deftiger te willen lijken dan men eigenlijk was – dat alles doortrok nagenoeg elk aspect, elke vezel van het uithuizige sociale verkeer', 696.  
 68 Van Hulzen haalt in *Utrecht bij gaslicht*, 160, een anonieme schrijver aan: '...wie Utrecht kent weet dat nergens de Chinese afscheidingsmuren sterker tusschen de standen, neen tusschen de coteriëen zijn opgetrokken dat juist hier. Vandaar die talrijke verenigingen hier ter stede.' Na kennisname van het boek van Furnée *Plaatsen van beschaafd vertier*, denk ik dat Den Haag wat dit betreft Utrecht nog versloeg.  
 69 Van Dokkum 1937, 99: 'Kunstliefde (werd) in de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer een deftige culturele sociëteit waar 'tout Utrecht' zich in alle voornameheid vereenigd, meer om te converseeren en te coquetteeren dan om van schoone kunst te genieten.'  
 70 De Bruin 2000, 349.  
 71 Von Santen 1985, 111.

## Bijlage

### Alfabetische lijst met namen van de adellijke leden van kunstliefde gedurende de periode 1850 - 1916.

#### Binnen één familie gerangschikt naar geboortedatum.

prof. mr. Johan baron d'Aulnis de Bourouill / jhr. mr. Pieter de Beaufort / jhr. mr. Willem Hendrik de Beaufort / jhr. mr. Karel Anthonie Godin de Beaufort / Joachim Ferdinand de Beaufort (niet-geadelde tak) / mr. Arnoud Jan de Beaufort (niet-geadelde tak) / jhr. mr. Marius Abraham Adriaan Beelaerts van Blokland / jhr. Gerard Johannes Beeldsnijder, heer van Voshol en Vrije Nes / jkvr. Marie van den Berch van Heemstede / jhr. mr. Egbert van den Bergh van Heemstede / jhr. Hugo van Beresteyn / mr. Christiaan Willem Johan baron van Boetzelaer van Dubbeldam / mr. Carel Theodorus baron van Boetzelaer / mr. Hendrik Johan Herman baron van Boetzelaer van Oosterhout / Lodewijk Willem baron van Boetzelaer / jkvr. Wilhelmina Elisabeth Charlotta van Boetzelaer / jhr. mr. Raimond Schuurbeque Boeye / jhr. mr. Johannes Gerardus Bosch van Drakestein / jhr. Henricus Paulus Cornelis Bosch van Drakestein / jhr. Johannes Ludovicus Paulus Bosch van Drakestein / jhr. Hendrik van den Bosch / jhr. Johannes van den Bosch / jkvr. Elisabeth Jacoba Lucia van den Bosch / jkvr. Catharina Jacoba van Breugel / Abraham baron Calkoen / jhr. Willem Hendrik Pieter Calkoen / douairière jhr. W.H.P. Calkoen - jkvr. Florentine Cornélie Marguérite Rethaan Macaré / jhr. Abraham Theodore Calkoen / jhr. mr. dr. Theodorus Willen Cornelis Calkoen / jhr. Jan François Leonard Coenen van 's Gravesloot / François Marinus van Panthaleon baron van Eck / prof. mr. dr. Barteld Jacob Lintelo baron de Geer van Jutphaas / jhr. Jan Jacob de Geer van Oudegein / jhr. mr. Anthony Gustaaf van Lintelo de Geer / Menno Louis Victor baron de Girard de Miele van Coehoorn / jhr. mr. Joan Ferdinand Hooft Graafland / jhr. Dirk Petrus Marius Graswinckel jr. / Gijsbert Carel Duco d'Aumale baron van Hardenbroek / mr. Gijsbert Carel Duco Reinout baron van Hardenbroek van Bergambacht / Walraven Robbert baron van Heeckeren van Brandsenburg / François Louis baron van Heeckeren van Brandsenburg / Dirk Jan Willem baron van Heeckeren / Evert Ludolph baron van Heeckeren van Waliën / jhr. Jacob Eduard van Heemskerck van Beest / jhr. Johan van Heemskerck van Beest / Hendrik Philip Jacob baron van Heemstra / mr. Arnoud Jan Anne Aleid baron van Heemstra / Pierre François baron van Heerd / jhr. Johannes Pieter Junius van Hemert / jhr. ir. Willem Hoeufft / jhr. David Hoeufft / douairière D. Hoeufft, geb. jkvr. Adelaide Jacqueline Henriette Laurence van de Spiegel / jhr. Gerhardus Hooft / jhr. mr. Joan Huydecoper, heer van Maarsseveen / jhr. mr. Jan Elias Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht / mr. Frederik Alexander Robert baron van Ittersum / mr. Paulus Adriaan Lodewijk Arend baron van Ittersum / Jacobus Gerhardus Elisa baron van Ittersum / jhr. mr. Willen François de Jonge / jhr. mr. Willem Cornelis Mary de Jonge van Ellemee / mr. Daniel Adriaan graaf van Limburg Stirum / jhr. mr. Witius Hendrik de Savornin Lohman / jhr. Pieter van Loon / jhr. Augustinus Lycklama à Nijeholt / Gijsbert Carel Cornelis Jan baron van Lynden van Sandenburg / mr. Frederik August Alexander Carel baron van Lynden van Sandenburg / Willem Hendrik baron van Lynden / Edward baron van Lynden, heer van Cannenborch / Gijsbert Carel Constant baron van Lynden / mr. Robert Melvil baron van Lynden / mr. Willem Frederik Jacob baron van Lynden / Constance Theodore Benudine barones van Lynden / Susanna Geertruida Henriette barones van Lynden / mr. dr. Alexander Frederik baron van Lynden / jhr. Cornelis Anthony Rethaan Macaré / jhr. mr. Pierre Jacques Florent Rethaan Macaré / jkvr. Elizabeth Martine Rethaan Macaré / jhr. Jacob Carel Martens / jhr. mr. Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven / jhr. mr. Jan Louis Anne Martens / jhr. mr. Christiaan Carel Hendrik Martens / jhr. mr. Jan Ludvig Bernard de Muralt / jkvr. Cecile Dorothea Nahuys geb. barones Schuyf van der Does / jkvr. Sara Margaretha Christina Nahuys / Jean Aubin Nepveu (niet geadelde tak) / mr. Jan Laurent Aubin Nepveu (niet geadelde tak) / jhr. mr. Anthony Adriaan van Oldenbarneveld genaamd Witte Tulligh / jhr. mr. Willem Nicolaas de Pesters / jhr. mr. Carel Cypriaan

Gerard de Pestere / jhr. mr. Frederik Hendrik de Pestere / jhr. Charles Antoine de Pestere / jhr. mr. Harmen Hendrik van de Poll / jkvr. Margaretha Jacoba van de Poll / Anne Alexander baron Quarles de Quarles / Louis Jacques Arthur baron Quarles de Quarles / Theodora Louis baron Quarles de Quarles / Edouard baron Quarles de Quarles / douarière jhr. Willem Lodewijk Carel Ram, geb. Cornelia Johanna Elisabeth barones van Heeckeren van Brandsenburg / jhr. ir. Henri Ernest Ram / mr. Frans Alexander Lodewijk ridder van Rappard / Adolph Carel Johan ridder van Rappard / Carel Casimir Alexander ridder van Rappard / Anthon Gerard Alexander ridder van Rappard / Alexander Carel Paul George ridder van Rappard / jkvr. Anna Henriette Petronella van Rappard - Testas / Willem Constantijn Pieter baron van Reede van Oudshoorn / jhr. Adrianus Willem van Riemsdijk / jhr. mr. dr. Adriaan Daniël van Riemsdijk / jhr. mr. Johan Cornelis Marius van Riemsdijk / jhr. Cornelis Frederik Alexander Röell / jkvr. Ewoudina Louisa Elisabeth Röell - Van Rappard / Willem Cornelis baron Röell van Hazerswoude / jhr. Johan Hendrik Röell / jkvr. Wilhelmina Elisabeth Charlotta Röell - barones van den Boetzelaer / jhr. mr. dr. Willem Frederik Röell / jhr. Rudolph Antoni Peter Sandberg tot Essenburg / jhr. mr. Constant August Josef van Sasse van Ysselt / mr. Francis David graaf Schimmelpenninck / jhr. mr. Franciscus Hubertus Rademacher Schorer van Nieuwerkerke / jhr. mr. Marie Eliza Rademacher Schorer / Ulbo baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg / Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg / mr. Johan Hora Siccama, zijn zoon werd verheven in de adelstand / jhr. mr. Louis Charles Hora Siccama / jhr. Willem Johan Hora Siccama van de Harkstede / jhr. Pieter Feijo Onno Sickinghe / jhr. Onno Joost Sickinghe / jhr. Johan Diederik Six / Mathieu Jan Hendrik baron van Slingelandt / Anthony Frederik baron Sloet van Zwanenburg / Ernst Willem baron Sloet van de Beele / jhr. Frans Alexander Ewout Lodewijk Smisjaert / jhr. Adolf Laurens Pieter van de Spiegel / jkvr. Johanna Bertha Storm van 's Gravesande / jhr. Johan Charles van Styrum / mr. Maximiliaan Jacob Leonard baron Taets van Amerongen / mr. Willem Hendrik baron Taets van Amerongen / Gerard Leonard Maximiliaan baron Taets van Amerongen van Natewisch / Pauline Johanna Charlotte barones Taets van Amerongen / Gerhard Anne baron van Till / Gerhard Frederik baron van Till / Henriette Charlotte Everdine barones van Tuyll van Serooskerken - barones Van Pallandt / Frederik Leopold Samuël Frans baron van Tuyll van Serooskerken / Elisabeth Johanna Carolina Verloren van Themaat - jkvr. de Pestere / jhr. Jan Jacob Lampsins van den Velden / Otto (4) baron van Wassenaer / mr. Willem Hendrik baron de Watteville / jkvr. Carohna Wilhelmina van Weede / jhr. Everard van Wede van Dijkveld / jhr. mr. Hendrik van Weede / jkvr. Dorothea Arnoldine von Weiler / jhr. mr. Lodewijk Henrick van Asch van Wijck, heer van Prattenburg / jhr. mr. Hubert Alexander Maurits van Asch van Wijck / jhr. mr. Hubert Jan Margarethus van Asch van Wijck / jhr. mr. Anton Theodoor Marie van Asch van Wijck / jhr. mr. Titus Anthony Jacob van Asch van Wijck / jhr. mr. Henrick Maurits Jan van Asch van Wijck / jhr. Johan Hendrik van Asch van Wijck / jhr. Johannes Marie van Asch van Wijck / jhr. mr. Lodewijk Henrick Joan Mari van Asch van Wijck, heer van Prattenburg / jhr. mr. Hubert Willem van Asch van Wijck / jhr. mr. Joan Matthias Margarethus van Asch van Wijck / jhr. Willem von Wrangel auf Lindenbergh.